

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน ที่ทำการศึกษา พบดังนี้

4.1 การพัฒนาการภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน

4.1.1 การทำหน้ากากผีตาโขน

การทำหน้ากากผีตาโขนมีพัฒนาการเป็นลำดับ โดยที่การทำหน้ากากผีตาโขนสมัยเก่าถึงปี พ.ศ.2530 ใช้หวดที่ใช้แล้วทำ มีทั้งการทำหน้ากากผีตาโขนที่มีลักษณะทั้งหวดคว่ำลง และลักษณะหวดหงายขึ้น หน้ากากผีตาโขนสมัยเก่าหรือในยุคดั้งเดิมจะหน้าสั้น ๆ รูปหน้าจะย่น ยังไม่มีการเขียนแต่งแต้มสีสันทึ่หน้ากากผีตาโขนมากนัก ส่วนการทำหน้ากากผีตาโขนจะทำในลักษณะที่ง่าย ๆ 30 ปีต่อมา จึงนำเอาศิลปะลายไทยเข้ามาใส่ในลวดลายในหน้ากากผีตาโขนมีการพัฒนาให้สีสันทึ่ให้เกิดความสวยงาม มากกว่าความน่ากลัวตั้งแต่เก่า ส่วนการทำหน้ากากผีตาโขนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 ถึงปัจจุบัน เป็นหน้ากากผีตาโขนยุคใหม่ซึ่งมีวิธีทำหน้ากากผีตาโขนคล้าย ๆ กันแต่ใช้วัสดุอุปกรณ์ที่แตกต่างไป เช่น หวดก็ใช้หวดที่ยังไม่ผ่านการใช้งาน และทำการจักสานมาเพื่อทำเป็นหัวผีตาโขน โดยเฉพาะสีที่ใช้มีทั้งสีน้ำและสีน้ำมันเมื่อประกอบโครงหน้ากากเสร็จก็จะลงสีพื้นด้วยสีน้ำมันที่ใช้ทาบ้านก่อน เมื่อสีรองพื้นแห้งแล้วก็จะเขียนลายง่าย ๆ เริ่มเขียนตาลูกออกก่อน ทำหนด ทำเครา ทำปาก คัดแปลงขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อพัฒนาเป็นเอกลักษณ์ของตน ส่วนกาบมะพร้าวที่นำมาทำรูปหน้ากากผีตาโขน ได้มีการคัดสรรและหาเพิ่มเติมจากที่อื่น หรืออาจใช้วัสดุอื่นมาทำแทน ส่วนรูปลักษณะของตา ฟัน จมูก เขา ลวดลายชุดผีตาโขน มีความแตกต่างกันไป การเจาะช่องตาของหน้ากากผีตาโขนเดิมจะทำด้วยกำลังคน ต่อมาใช้เครื่องทุ่นแรง คือ สว่าน มาเจาะแทน และมีการทำหน้ากากผีตาโขนโดยใช้องค์ความรู้ที่มีจากการประดิษฐ์งานอื่น ๆ มาประยุกต์แล้วพัฒนามาเป็นลำดับ ปัจจุบันพบว่า ส่วนมากจะพบการทำหน้ากากผีตาโขนน้อยในลักษณะ 3 ลักษณะ คือลักษณะการเขียนด้วยสี ลักษณะการฉลุลาย และลักษณะการแกะสลักหุ่นตัว จากข้อมูลดังกล่าว สามารถสรุปการพัฒนาภูมิปัญญาเขียนแสดงดังตารางที่ 4.1 ดังนี้

ตารางที่ 4.1 แสดงการเปรียบเทียบการพัฒนาภูมิปัญญา เรื่องการทำน้ำกากสาคู

สมัยเก่า อดีต – พ.ศ.2530	สมัยใหม่ พ.ศ.2531 – ปัจจุบัน
<ol style="list-style-type: none"> 1. น้ำกากใช้หวดที่ใช้แล้ว 2. ทำน้ำกากสาคูลักษณะหวดคว่ำลง และหวดหงายขึ้น 3. น้ำกากจะสั้น ๆ และย่น ๆ 4. ใช้สีธรรมชาติ 5. ใช้การวาดลวดลายง่าย ๆ 6. นากลัว 7. ทิ้งลงในแม่น้ำ 8. ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก 	<ol style="list-style-type: none"> 1. น้ำกากใช้หวดใหม่ สั่งทำโดยเฉพาะ 2. ทำน้ำกากสาคูลักษณะหวดหงาย 3. น้ำกากยาว 4. ใช้สีสังเคราะห์ เช่น สีน้ำมัน 5. ประยุกต์จากลายไทย 6. สวยงาม 7. เก็บไว้จำหน่าย 8. ปัจจุบันส่วนมากจะพบน้ำกากสาคู น้อยในลักษณะ 3 ลักษณะ คือ <ol style="list-style-type: none"> 8.1 ลักษณะการเขียนด้วยสี 8.2 ลักษณะการลวดลาย 8.3 ลักษณะการแกะสลักบนน้ำกาก

รวมทั้งพบองค์ความรู้ขั้นตอนการทำน้ำกากสาคูน้อย และสาคูใหญ่
ดังนี้

1. ขั้นตอนการทำน้ำกากสาคูน้อย มี 5 ขั้นตอน ดังนี้

1.1 ขั้นการทำหัวสาคูซึ่งจะต้องพิจารณาเลือกกามมะพร้าวเพื่อทำน้ำ
เลือกหวดเพื่อทำเป็นหัว การเย็บหวดเข้ากับน้ำกากกามมะพร้าว และการใส่เขา มีรายละเอียด
ดังนี้

1.1.1 การเลือกกามมะพร้าว ปลีมะพร้าว โดยเลือกกามมะพร้าวอายุ
ประมาณ 5-10 ปี ใช้กามมะพร้าวได้ราว 1-5 กาบต่อต้น ส่วนมะพร้าวพันธุ์พื้นเมืองเลือกต้นที่ยัง
ไม่ให้ผล ส่วนปลีมะพร้าวนั้นก็ต้องเลือกตามวัตถุประสงค์ เช่น ต้องการให้เป็นแผ่นแบนกว้าง
ก็เลือกปลีขนาดใหญ่ และต้องการหน้าแคบควรเลือกปลีเล็ก ทั้งนี้จะต้องเลือกปลีที่แห้งคาต้น
หรือที่ร่วงหล่นลงมาแล้วเท่านั้น ส่วนการแกะกามมะพร้าวจะแกะรอบ ๆ โคนด้วยมีดแหลมคม
แล้วนำมาตัดให้โค้งพอดีกับความโค้งของหวด โดยมีครอบกระป๋องสี หรือเสาบ้านด้วยยางใน

รถจักรยานยนต์ ปลดปล่อยให้แก่งสนิที่ใช้เวลาราว 2-3 สัปดาห์ หากก้ามมะพร้าวมีตำหนิ หรือมีรอยย่นจะ ไปด้วยดินสอพองผสมขาว และอาจใช้สี โป้รยนต์ก็ได้ รอให้แห้ง จากนั้นขัดแต่งด้วย กระดาษทราย

1.1.2 การเลือกหวด โดยสั่งทำพิเศษ กล่าวคือ ปากหวดผายกว้างต่าง จากหวดธรรมดาทั่วไป บางแห่งเก็บขอบหวดเรียบร้อย เช่น หวดจากเชียงใหม่ เป็นต้น ราคา ใบละ 20, 25, 30 หรือ 35 บาท ที่สั่งทำประจำอยู่ที่บ้านนาทอง นาฮี นาหม่อม อำเภอคำชะอี จังหวัดเลย นำหวดมาแช่น้ำให้อ่อนแล้วนำมาพับกันหวดให้พอเหมาะกับศีรษะผู้สวมใส่

1.1.3 การเย็บหวดเข้ากับหน้ากากก้ามมะพร้าว โดยเริ่มต้นจากกึ่งกลาง ของหน้าผากไล่ลงไปโดยรอบทั้งสองข้างซ้ายขวาพอดีกับศีรษะ

1.1.4 การใส่เขา โดยประกอบปลีมะพร้าวที่ทำเป็นเขาของหน้ากาก ผิดาโชนทั้งสองข้างแนบติดกับปีกหวด ด้วยการ ใช้ด้ายเย็บเก็บรายละเอียดให้สวยงาม ลักษณะ ของเขานั้น มีทั้งแบบเรียวยแหลมเรียบ ๆ ธรรมดา และแบบยักย้ายแตกกิ่งก้านคล้ายเขากวาง รวมทั้งแบบคล้ายเปลวเพลิง ตามความถนัดและความต้องการของผู้ออกแบบ

1.2 ขั้นการเจาะตา ดัดจมูก หลังจากทำหน้ากากได้แล้วขั้นตอนต่อไปเป็น การเจาะตา การทำจมูก ดังนี้

1.2.1 การเจาะตา กำหนดตำแหน่งที่จะเจาะตาให้ตำแหน่งตาตรงกับตา ของผู้สวมใส่ โดยประมาณกำหนดห่างจากหน้าผากลงมา 1 ฝ่ามือตามแนวตั้ง และช่วงห่าง ระหว่างคิ้วประมาณสองนิ้วมือทาบ แล้วทำเครื่องหมายไว้ ใช้เหล็กแหลมเผาไฟ หรือใช้มีดปลาย แหลมคว้านออก ให้กว้างตามต้องการ ปัจจุบันนิยม ใช้เลื่อยจลไฟฟ้าช่วย หรือบางครั้งใช้ใบ คัตเตอร์แต่งขอบให้เรียบร้อย รูปแบบของตามีชื่อเรียก และมีลักษณะแตกต่างกัน เช่น ตาเหยี่ยว ตาแมว และตาอีฮวกที่เป็นตาดั้งเดิม เป็นต้น

1.2.2 การทำจมูก วัสดุที่ใช้ คือ ไม้ฉุ่น หรือไม้จิวป่า เพราะมีน้ำหนัก เบา ตัดแต่งและแกะสลักได้ง่าย รูปทรงสามารถพลิกแพลงไปตามความต้องการของผู้ทำ เช่น ทรงปากนก (ปากเหยี่ยว) ทรงจันทร์เสี้ยว ลายกนก ลายหางปลา ลายวงช้าง ลายสัตว์หิมพานต์ ลายหัวหงส์ เป็นต้น ส่วนวิธีดัดจมูกกับหน้ากากทางมะพร้าวจะใช้ตะปุดอกจากข้างในให้ทะลุ ออกมาข้างนอกโดยใช้กาวลาเท็กซ์ช่วยเพื่อให้ยึดติดแน่น หรืออาจยึดด้วยนอตสกรู

1.3 ขั้นการรองพื้น และการเขียนลาย เมื่อได้รูปหน้ากากผิดาโชนที่สมบูรณ์ แล้วต่อไปจะเป็นการรองสีพื้นเพื่อให้เรียบ และการเขียนลาย ดังนี้

1.3.1 การรองพื้น การรองพื้นเพื่อการประดับตกแต่งหน้ากากเป็นการเตรียม ความพร้อมที่จะวาดลวดลายตกแต่งหน้ากากผิดาโชนให้สวยงามต่อไป การรองพื้นสามารถทำ

ได้หลายวิธี แต่ที่นิยมกัน คือ ใช้สีน้ำมันสีขาว ใช้ลงสีพื้น

1.3.2 การเขียนลาย ใช้วิธีเขียนหรือร่างแบบ ลงบนหน้ากากก่อน ซึ่งลายที่ใช้เกิดจากความคิด และจินตนาการของผู้เขียนเองบ้าง ดูจากเอกสาร หรือหนังสือสิ่งพิมพ์บ้าง บางกลุ่มไม่ต้องมีการร่างภาพ ก็สามารถเขียนลงไปตามความชำนาญได้เลย ซึ่งการเรียนรู้ในการเขียนลายนี้ ได้มาจากรุ่นพี่บ้าง จากการสังเกตบ้าง คิดเองบ้าง ลายที่นิยมเขียน คือ ลายไทยได้แก่ ลายกนกต่าง ๆ ลายปีกนก ลายปีกผีเสื้อ ลายมังกรดำ ลายสัตว์หิมพานต์ เป็นต้น แล้วจึงลงสีตามที่ร่างไว้ ตามบริเวณปาก ขอบตา จมูก หน้าผาก ปีกหมวก หรือหวด บางกลุ่มนิยมใช้วิธีการแกะสลักลงไปบนเนื้อกาบมะพร้าว หรือฉลุลายจากไม้เนื้ออ่อน แล้วจึงนำมาประดับบนหน้ากากอีกที ทำให้เกิดมิติสวยงามอีกแบบหนึ่งแตกต่างกันออกไป จากนั้นเป็นการเคลือบเงาด้วย แล็กเกอร์ในส่วนที่ต้องการ โข้วผิวเนื้อวัสดุ ส่วนแบบที่ลงพื้นด้วยสีขาวนั้น ไม่จำเป็นต้องเคลือบเพราะสีน้ำมันขึ้นเงาอยู่แล้ว

1.4 ขั้นการแต่งประดับชายผ้า โดยการหาเศษผ้าเก่ามาตัดให้มีขนาดพอเหมาะเพื่อใช้ปิดโอบหน้าด้านข้าง และด้านหลังเพื่อไม่ให้ผู้คนจับหน้าผู้เล่นได้ นำผ้ามาแบ่งออกเป็นสามส่วน คือ ส่วนด้านข้างซ้าย ส่วนด้านข้างขวา ส่วนท้ายทอย เพื่อให้ปิดด้านหลัง นำผ้ามาเย็บติดกับหวดด้วยด้าย หรือตัดเป็นริ้วเล็ก ๆ ก็ได้ ประเภทผ้าที่ใช้มีทั้งผ้าเก่า และผ้าใหม่ ทั้งผ้าทอที่มีลวดลาย และผ้าพื้น ผ้ายกดอก และพิมพ์ลาย เป็นต้น

1.5 ขั้นการตัดชุด และประดับชุด การตัดชุด และประดับชุดเสื้อผ้า ดังนี้

1.5.1 การตัดชุด นิยมใช้ผ้าชนิดเดียวกับที่ใช้เย็บติดกับหน้ากาก ด้ายที่ใช้เป็นเชือกฟางร้อยด้วยเข็มเย็บกระสอบ ชุดที่สวมใส่บางครั้งหลากสีคละกัน เน้นที่ลวดลายสีฉูด และคุณภาพดี เช่น ผ้าไหม ผ้ามัดหมี่ ผ้าลายยกดอก เป็นต้น ชุดแต่ละชุดนั้นจะทำเพื่อขนาดให้ยาวกว่าผู้สวมใส่ เพราะเวลาเดินโยกส่ายไปมาจะได้ไม่ปริแตก และรัดตึงแน่นเกินไป ตัวเสื้อและกางเกงจะเป็นผืนเดียวกันตลอด ด้านหลังทำให้มีช่องสำหรับสวมใส่ บางกลุ่มนำชุดเก่ามาเย็บเศษผ้าติดหลากสีก็ดูมีความน่าสนใจเช่นเดียวกัน

1.5.2 การประดับชุดนอกจากจะประดับตกแต่งชุดเพื่อให้ดูสวยงามด้วยเทคนิคการเย็บ การใช้ผ้าสี และลวดลายแบบต่าง ๆ แล้ว ยังมีการประดับประดับบนเนื้อผ้าด้วยสิ่งประดับ หรือวัตถุอื่นอีก เช่น กระพรวน ดาบ หรือเครื่องเล่นประกอบอื่น ๆ เป็นต้น

2. ขั้นตอนการทำหน้ากากผีตาโขนใหญ่ มี 4 ขั้นตอน ดังนี้

2.1 ขั้นการทำส่วนหัว โดยการสานเป็นรูปทรงกลม หุ้มด้วยผ้าฝ้ายใหญ่ ใส่งเส้นผมที่ทำด้วยใยต้นตาล ส่วนลำตัวทำโดยการสานไม้ไผ่เป็นลำตัว เป็นแขน แล้วหุ้มด้วยผ้าฝ้ายใหญ่

2.2 ขั้นการทำส่วนใบหน้า โดยการสานไม้ไผ่เป็นวงกลม นำส่วนใบหน้าไปประกอบกับส่วนหัว ตกแต่งใบหน้าให้น่าเกลียด น่ากลัว

2.3 ขั้นการประกอบใส่อวัยวะเพื่อแบ่งเพศชาย เพศหญิง

2.4 ขั้นการใส่ไม้ไผ่เพื่อเป็นที่จับในขณะที่เล่นผีตาโขน

ลักษณะของหน้าากผีตาโขน

จากการที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นการทำหน้าากผีตาโขนใหญ่เปลี่ยนแปลงน้อยมาก ต่างกับการทำหน้าากผีตาโขนน้อยซึ่งมีการพัฒนาเป็นลำดับ ซึ่งสามารถแบ่งลักษณะของการทำหน้าากผีตาโขน 3 ลักษณะ ดังนี้

1. ลักษณะการเขียนด้วยสี โดยการร่างลวดลายด้วยดินสอ หรือปากกา ร่างลวดลายตามที่ต้องการ แต่คนที่มีความชำนาญมากแล้วก็จะลงลายด้วยพู่กันและลงสีจริง หรือใช้วิธีการลอกลายเพื่อให้สมาชิกในกลุ่มนำไปทำเป็นแม่แบบต่อไป

2. ลักษณะการฉลุลาย โดยการวางลายบนไม้อัด หรือไม้เนื้ออ่อน เช่น ทำมูกจากไม้จ้าว หรือนุ่น ส่วนพื้นฉลุจากไม้อัด หรือหล่อเรซิน หรือใช้สีโป๊วรถยนต์อัดลงในแม่แบบหรือแบบพิมพ์ แล้วนำไปติดด้วยกาวลาเท็กซ์ผสมขี้เลื่อยติดประกอบเป็นรูปหน้าากผีตาโขน

3. ลักษณะการแกะสลักบนหน้าาก โดยการวางรูปแบบลงบนก้ามมะพร้าวที่จะทำเป็นหน้าากผีตาโขน แล้วใช้เครื่องมือแกะสลัก แกะตามลวดลายที่ร่างไว้ โดยแกะเป็นลายนูนต่ำ แล้วนำมาติดประกอบเป็นหน้าากผีตาโขนตามความต้องการ

4.1.2 การสู่ขวัญ

การสู่ขวัญพัฒนามาจากความเชื่อเรื่องขวัญ เป็นความเชื่อที่เก่าแก่ กำเนิดขึ้นครั้งแรกเมื่อใด ไม่มีหลักฐานชี้ชัด มูลเหตุของการสู่ขวัญเกิดจากการได้รับความโชคร้าย ได้รับความทุกข์ การสู่ขวัญของชาวอีสานมีทั้งหมด 35 ประเภท ปัจจุบันเหลืออยู่ 19 ประเภท ซึ่งการสู่ขวัญบางอย่างที่มีหายไปเพราะสถานการณ์นั้น ไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์การดำรงชีวิตปัจจุบัน ในพิธีการสู่ขวัญประกอบด้วยหมอสูตรขวัญที่จะแทรกคำสอนต่าง ๆ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อด้านพราหมณ์ เช่น การสอนเรื่องเทวดา สอนการเรื่องฤกษ์ยาม สอนเรื่องโหราศาสตร์ สอนเรื่องผี สอนเรื่องโชคชะตา สอนการปฏิบัติตนในสังคม พิธีการสู่ขวัญแสดงให้เห็นถึงการจัดการความรู้ของชุมชนที่นำเอาภูมิปัญญาคำสอนสอดแทรกในบทสวด คำสอนของหมอสู่ขวัญที่บันทึกไว้ตกทอดตามตระกูลของหมอสูตรขวัญนั้น ๆ แล้วนำองค์ความรู้ที่มีอยู่มาต่อยอดประยุกต์เข้ากับเหตุการณ์ในปัจจุบัน ซึ่งต่อมาได้มีการขยายความรู้ให้กับหมอสู่ขวัญที่ไม่ใช่ลูกหลาน แต่มอบตัวเป็นลูกศิษย์ และยังคงไว้ซึ่งลักษณะของหมอสู่ขวัญที่ดี พิธีการสู่ขวัญส่วนใหญ่นิยมประกอบพิธีการสู่ขวัญเพื่อแสดงความยินดี ปลอดภัย ให้กำลังใจแก่บุคคล หรือ

เพื่อความเป็นสิริมงคลในครอบครัว นอกจากนี้ในบางท้องถิ่นได้ประยุกต์พิธีการสู่ขวัญเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และเป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์พันธุ์ปลา อนุรักษ์พันธุ์พืชในท้องถิ่นให้คงอยู่เพื่อความสมดุลทางธรรมชาติได้อย่างดี การรักษาทัศนสถานของสังคม และเสริมสร้างพลังของจิตวิญญาณของมนุษย์ให้เข้มแข็ง อบอุ่น การสู่ขวัญยังคงใช้เป็นการกล่อมเกลாதงสังคมเพื่อสร้างขวัญ และกำลังใจ ทั้งที่โชคดี และ โชคร้าย

รวมทั้งพบองค์ความรู้การสู่ขวัญ และองค์ความรู้ขั้นตอนการสู่ขวัญ ดังนี้

องค์ความรู้การสู่ขวัญ พิธีการสู่ขวัญของชาวอีสานส่วนใหญ่นิยมใช้ประกอบพิธีการสู่ขวัญเพื่อแสดงความชื่นชมยินดี ปลอดภัยให้กำลังใจแก่บุคคล เพื่อความสิริมงคลให้ตนเอง และครอบครัว นอกจากนี้ในบางท้องถิ่นได้ประยุกต์พิธีการสู่ขวัญเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การอนุรักษ์พันธุ์ปลา อนุรักษ์พันธุ์พืชในท้องถิ่น การสู่ขวัญแบ่งตามผู้รับขวัญได้ 7 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มที่ 1 การสู่ขวัญบุคคล การสู่ขวัญให้มนุษย์ในรอบชีวิต มีทั้งเหตุดี และเหตุร้าย 17 ประเภท ดังนี้

1.1 การสู่ขวัญพระสงฆ์เถรภิเษก เป็นพิธีสู่ขวัญพระสงฆ์ในพิธีเถรภิเษก หรือพิธีสดสง ซึ่งเป็พิธีเดือนสมณะศักดิ์แต่พระสงฆ์ตามประเพณีอีสาน เพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติคุณ และเป็นการถวายกำลังใจแด่พระภิกษุสามเณรผู้กระทำความดี และเป็นแบบอย่าง

1.2 การสู่ขวัญพระสงฆ์ สามเณร หรือ บายศรีเจ้าหัว (เจ้าหัว หมายถึง พระสงฆ์) มีจุดมุ่งหมายเพื่อถวายพรให้มั่นคงในสมณะเพศ ให้กำลังใจในการบำเพ็ญศาสนากิจ และดำรงพระศาสนาให้มั่นคงตลอดไป นิยมกระทำในวันที่พระสงฆ์สามเณรอธิษฐานพรรษา คือ กำหนดกระทำวันใดวันหนึ่งตามสมควรหลังจากออกพรรษาแล้ว หลังเสร็จพิธียังมีการขอพรให้กับผู้ร่วมพิธีทุกคน ในบางท้องถิ่นชาวบ้านร่วมใจกันจัดพิธีสู่ขวัญในวันคล้ายวันเกิดของพระเพื่อถวายพรให้พระอยู่ในสมณะเพศ ยืนยาวต่อไป

1.3 การสู่ขวัญพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงษานุวงศ์ หรือพิธีทูลพระขวัญ การสู่ขวัญ ทูลเกล้า หรือถวายพระพรบายศรีพระมหากษัตริย์ การสู่ขวัญประเภทนี้เป็นการเชิญพระขวัญพระมหากษัตริย์ เป็นการแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และถวายพระพรให้พระองค์ทรงพระเจริญมีพระชนมพรรษายืนนาน

1.4 การสู่ขวัญแม่มา นเป็นการสู่ขวัญหญิงที่มีครรภ์ใกล้คลอด เนื่องในสมัยโบราณจะมีผู้หญิงที่เสียชีวิตจากการคลอดบุตรจำนวนมาก ผู้หญิงเหล่านี้จะมีความหวาดกลัวในการคลอดบุตร การจัดพิธีสู่ขวัญเพื่อให้กำลังใจ ปลอดภัยประโลมใจให้ผู้หญิงมีกำลังใจในการ

คลอดบุตรต่อไป ปัจจุบันการสู่วัยแม่มาลดความนิยมลงไปมาก เนื่องจากความเจริญทางการแพทย์แผนใหม่ทำให้ผู้หญิงเสียชีวิตจากการคลอดบุตรมีจำนวนน้อยลง การสู่วัยแม่มาจะปรากฏในบางท้องถิ่นแถบชนบทเท่านั้น

1.5 การสู่วัยเด็ก ผู้ใหญ่โดยเฉพาะพ่อและแม่ จะจัดขึ้นเมื่อเด็กเล็กตกใจมาก ๆ หรือ เจ็บไข้ได้ป่วย หรือย้ายที่อยู่อาศัย หรือจัดให้เด็กแรกเกิดเพื่อเรียกขวัญเด็กให้มีความสุขดี เลี้ยงง่าย เป็นการแสดงความห่วงใย เอาใจใส่เด็กให้ความอบอุ่นแก่เด็ก

1.6 การสู่วัยแม่ออกกรรม พิธีสู่วัยนี้จัดขึ้นให้แก่หญิงที่คลอดบุตรหลังการอยู่ไฟ สตรีที่คลอดบุตรจะมีร่างกายที่ไม่แข็งแรง อ่อนเพลีย ขาดภูมิคุ้มกัน เนื่องจากคลอดบุตร และหลังการคลอดบุตร ญาติผู้ใหญ่จึงจัดพิธีการสู่วัยขึ้นเพื่อสร้างขวัญ และกำลังใจ เป็นการแสดงความรัก ความห่วงใย เอาใจใส่จากบิดา มารดา สามี และญาติพี่น้องเพื่อเป็นกำลังใจให้หญิงคลอดบุตรมีกำลังใจในการดูแลสุขภาพของตนให้สมบูรณ์แข็งแรง หมอสู่วัยจะสู่วัยแม่ และเด็กให้มาอยู่กับตัว อยู่พร้อมหน้ากันทั้งพ่อ แม่ และลูก ตลอดจนอวยพรให้มีแต่ความสุข

1.7 การสู่วัยนาค เป็นการสู่วัยในพิธีบวชนาคจัดขึ้นตามประเพณีของชาวพุทธมักจะทำพิธีสู่วัยในวันรุ่งขึ้นก่อนบวชเป็นพระ มีการเชิญขวัญให้มาอยู่กับตัวเพื่อเตือนสติ สั่งสอนให้ระลึกถึงบุญคุณของบิดามารดา แสดงอาณิสยสังข์ของการอุปสมบทมุ่งสงเคราะห์ตนเอง และผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ สุดท้ายจะให้พรนาคผู้นั้น

1.8 การสู่วัยแต่งงาน แบ่งได้ 3 ประเภท ดังนี้

1.8.1 การสู่วัยน้อยก่อนแต่งงาน โดยพิธีการสู่วัยนี้ญาติผู้ใหญ่จะจัดให้เจ้าบ่าว หรือเจ้าสาว นิยมจัดพิธีสู่วัยน้อยที่บ้านเจ้าบ่าวโดยกระทำพิธีที่บ้านของตนเอง ก่อนจะถึงวันแต่งงานเพื่อเป็นสิริมงคลเป็นการบอกเตือนให้ทราบว่ากำลังจะมีคู่ และสอนให้รู้ถึงบุญคุณของบิดามารดาที่เลี้ยงดูมาด้วยความรักใคร่ ห่วงใย และอวยพรให้

1.8.2 การสู่วัยคู่สมรสในพิธีแต่งงาน เพื่อความเป็นสิริมงคลในการครองเรือน มักจะจัดที่บ้านของญาติผู้ใหญ่เจ้าสาว เป็นการประกาศให้สังคมทราบว่าบุคคลทั้งสองจะเป็นสามีภรรยากันอย่างถูกต้องตามประเพณีมีผู้ร่วมพิธีสู่วัยทั้งหมดเป็นสักขีพยาน หมอสูตรจะประกอบพิธีสู่วัยให้แก่บ่าวสาว และอวยพรให้ทั้งสองหล่อหลอมชีวิตจิตใจให้เป็นบุคคลเดียวกัน ไม่มีการแตกแยกหรือหย่าร้างกัน ให้มีแต่ความสุขความเจริญมีฐานะที่ร่ำรวย มีชื่อเสียงเกียรติยศ ให้กำเนิดทายาทที่ดีเป็นที่ปรารถนาของชาติบ้านเมือง สุดท้ายจะเป็นคำสอนให้คู่แต่งงานประพฤติปฏิบัติหน้าที่ของสามี และภรรยาที่ดี อยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีสืบไป

1.8.3 การสู่ขวัญครบรอบวันแต่งงาน การสู่ขวัญประเภทนี้จัดขึ้นเพื่อเรียกขวัญ และอวยพรให้แก่สามีภรรยา มักจะจัดขึ้นเมื่อสามีภรรยาได้ครองชีวิตสมรสมาแล้ว 10 ปี 20 ปี ผู้ใหญ่ในครอบครัว และลูกหลานจะจัดพิธีสู่ขวัญขึ้นเพื่อสร้างขวัญ และกำลังใจให้แก่สามีและภรรยา เป็นการตระหนักถึงภาระหน้าที่ ความรับผิดชอบต่อครอบครัว นอกจากนี้ ยังเป็นการประกาศให้สังคมทราบว่า บุคคลทั้งสองครองรักกันอย่างมีความสุข ปัจจุบันพิธีสู่ขวัญนี้ไม่นิยมทำเนื่องจากสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย และสังคมให้ความสำคัญน้อยลง

1.9 การสู่ขวัญขึ้นบ้าน หรือสู่ขวัญเฮือน บ้านเป็นที่อยู่อาศัย และมีความจำเป็นที่ต้องมีเชื่อกันว่า ทุกบ้านจะมีขวัญประจำอยู่ ชาวอีสานจึงให้ความสำคัญในการสร้างบ้านเป็นอย่างมาก มีการเอาใจใส่ทุกขั้นตอนในการสร้างบ้านนับตั้งแต่จัดหาต้นเสา และเครื่องเรือน การปลูกบ้าน ต้องมีการหาฤกษ์ที่เป็นมงคล เชื่อกันว่าถ้าสร้างไม่เสร็จจะไม่นำครอบครัวเข้าไปพักอาศัยเพราะบ้านจะสร้างไม่เสร็จตลอดไปโดยทั่วไปชาวอีสานจะสู่ขวัญบ้าน 3 โอกาส ดังนี้

1.9.1 ก่อนจะสร้างบ้าน การสู่ขวัญขวัญนี้เป็นการสู่ขวัญก่อนจะลงมือสร้างบ้าน เจ้าของบ้านจะเชิญพราหมณ์สู่ขวัญต้นเสาเสาก่อน เรียกขั้นตอนนี้ว่า การสู่ขวัญเฮือน ชาวอีสานในสมัยก่อนนิยมปลูกบ้านด้วยไม้ เนื่องจากไม้หาง่าย ราคาถูก ชาวบ้านสามารถหาได้ในท้องถิ่น โดยทั่วไปชาวบ้านจะเลือกไม้มาทำเสาเอก เสาโท ที่มีลักษณะดี คือ ไม้เนื้อแข็งที่มีลำต้นตรง ไม่มีตาไม้ ไม้เป็นต้นไม้ที่เชื่อว่ามีผีสิง เช่น ไม้ตะเคียน เป็นต้น ไม้เหล่านี้มักจะถูกตัดโค่นจากป่าเพื่อจะมาสร้างบ้าน ขวัญต้นไม้ได้หนีไป จึงต้องเรียกขวัญไม้ให้กลับคืน การสู่ขวัญประเภทนี้เพื่อให้กำลังใจแก่เจ้าของบ้านให้สร้างบ้านให้เสร็จ ไม่มีภัยอันตรายใด ๆ มาแผ้วพานตลอดจนเป็นการตรวจดูไม้ว่ามีความสมบูรณ์แข็งแรงเพียงพอหรือไม่ เพื่อจะได้ไม้มีปัญหาในการสร้างบ้านต่อไป

1.9.2 เมื่อสร้างบ้านเสร็จ การสู่ขวัญในโอกาสนี้เจ้าของบ้านจะจัดพิธีเพื่อขอเข้าอาศัยในบ้าน เชื่อว่าจะนำความสิริมงคลแก่บ้าน แก่เจ้าของบ้าน และผู้อาศัยทุกคน

1.9.3 เมื่อบ้านประสบภัย การสู่ขวัญบ้านที่ประสบภัยพิบัติจากธรรมชาติ เพื่อเรียกขวัญบ้านให้กลับคืนมา ตลอดจนเรียกขวัญเจ้าของบ้านและผู้อาศัยให้มีกำลังใจในการพักอาศัยในบ้านต่อไป การจัดพิธีสู่ขวัญนี้เจ้าของบ้านจะถือโอกาสนิมนต์พระ และเชิญญาติมิตรทำบุญบ้านไปด้วย

1.10 การสู่ขวัญเลื่อนยศเลื่อนตำแหน่ง การสู่ขวัญประเภทนี้จัดขึ้นในโอกาสแสดงความยินดีโดยทำพิธีสู่ขวัญรับขวัญ เพื่อเป็นการเรียกขวัญให้กลับมาอยู่กับเนื้อกับตัว

1.11 การสู่ขวัญขุนนาง ข้าราชการผู้ใหญ่มาเยี่ยม หรือมาตรวจราชการ เป็นพิธีการสู่ขวัญเพื่อเป็นการแสดงออกซึ่งความจงรักภักดีต่อเจ้านาย และอวยพรให้มีความสุข ความเจริญ และขอเชิญขวัญมาอยู่กับเจ้าของตลอดไป

1.12 การสู่ขวัญเลี้ยงส่งต่าง ๆ การสู่ขวัญประเภทนี้เป็นการประกอบพิธีเพื่อให้กำลังใจ ปลอบใจให้แก่บุคคลที่จะต้องเปลี่ยนสถานที่ในการทำงานหรือที่อยู่อาศัย แบ่งการสู่ขวัญ เป็น 4 ประเภท ดังนี้

1.12.1 การสู่ขวัญคนที่จะเดินทางไปทำงานไกลบ้าน การสู่ขวัญประเภทนี้มักจะจัดในงานเลี้ยงส่งคนที่จะไปทำงานต่างถิ่น หรือต่างประเทศ เพื่อปลอบขวัญบุคคลให้หายหวาดกลัวต่อเหตุการณ์หรือสภาพแวดล้อมที่ไม่คุ้นเคย และอวยพรให้เดินทางด้วยความปลอดภัย ตลอดจนให้กำลังใจในการทำงาน หรือการศึกษาต่อให้สำเร็จตามความมุ่งหมายทุกประการ

1.12.2 การสู่ขวัญคนที่ย้ายบ้านไปอยู่ต่างถิ่น เป็นการสู่ขวัญพ่อแม่ และสมาชิกในครอบครัว เพื่อเสริมพลังใจให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้น ปลอบใจเด็ก และญาติผู้ใหญ่ให้มีความรู้สึกที่ดีขึ้น สบายใจ ที่จำเป็นต้องอพยพย้ายบ้านไปอยู่ต่างถิ่นไปอยู่ร่วมกับบุคคล สังคมที่ตนไม่รู้จัก หรือไม่คุ้นเคย

1.12.3 การสู่ขวัญคนย้ายที่ทำงาน หรือจบการศึกษา เพื่อแสดงความยินดีที่สำเร็จการศึกษา ให้กำลังใจในการหางานทำ หรือทำงานในหน่วยงานใหม่ ตลอดจนอวยพรให้มีแต่ความสุข ความเจริญในหน้าที่การงาน

1.12.4 การสู่ขวัญน้องใหม่ หมายถึง นักเรียนใหม่ชั้นปีที่ 1 ที่ศึกษาต่อในสถาบันอุดมศึกษา สู่ขวัญเพื่อให้สมาชิกใหม่สามารถปรับตัวที่จะเรียนในสถานศึกษาแห่งใหม่ ที่ไม่คุ้นเคย เป็นการให้กำลังใจในการศึกษา

1.13 การสู่ขวัญผู้ที่เกษียณอายุราชการ เป็นการสู่ขวัญบุคคลที่รับราชการมานานจนถึงกำหนดเกษียณอายุราชการ หรือลาออกก่อนเกษียณราชการ เพื่อปลอบใจ และให้กำลังใจในการใช้ชีวิตใหม่ ตลอดจนอวยพรให้มีแต่ความสุข ความเจริญ

1.14 การสู่ขวัญผู้ที่จะเป็นทหารเกณฑ์ การสู่ขวัญประเภทนี้เป็นการสู่ขวัญชายไทยที่จะไปเป็นทหารเกณฑ์ บุคคลเหล่านี้มักจะเสียขวัญ ตกใจ หวาดกลัวภัยอันตรายต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในการฝึกทหาร หรือขาดกลัวว่าจะได้อันตรายจากการออกรบ ญาติผู้ใหญ่มักจะจัดพิธีสู่ขวัญขึ้นเพื่อปลอบใจ ให้กำลังใจแก่ผู้ชายที่จะเป็นทหารเกณฑ์ อวยพรให้มีความสุข ความเจริญประสบความสำเร็จ โชคดี ปลอดภัย

1.15 การสู่ขวัญคนป่วย การสู่ขวัญนี้จัดขึ้นเพื่อเรียกขวัญผู้ป่วยให้ขวัญกลับคืนมาอยู่กับเนื้อกับตัว พิธีสู่ขวัญนี้จะเป็นการสร้างขวัญ และกำลังใจให้ผู้ป่วยมี 3 ประเภท ดังนี้

1.15.1 การสู่ขวัญก่องข้าว เป็นการสู่ขวัญคนป่วยโดยใช้ก่องข้าว (ภาชนะที่สานด้วยไม้ไผ่ สำหรับใส่ข้าวเหนียวหนึ่ง) เป็นพิธีสู่ขวัญเพื่อต่ออายุผู้ป่วย ซึ่งชาวอีสานโบราณเชื่อว่าก่องข้าวจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ในก่องข้าว เรียกว่า นางก่อง สามารถคลบนันดาลให้ขวัญกลับคืนมาอยู่กับเนื้อกับตัวผู้ป่วย การสู่ขวัญก่องข้าวนี้จะทำให้ผู้ป่วยมีกำลังใจในการดูแลสุขภาพของตน อาจทำให้หายเจ็บป่วยได้เร็วขึ้น

1.15.2 การสู่ขวัญหมอนึ่ง การสู่ขวัญประเภทนี้เป็นการเรียกขวัญโดยใช้หมอนึ่งข้าวเหนียวที่ใช้อยู่ในชีวิตประจำวันเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม ซึ่งชาวอีสานโบราณเชื่อว่าหมอนึ่งข้าวเหนียวที่ใช้อยู่ในปัจจุบันมีผีบรรพบุรุษประจำอยู่ การขออำนาจผีหมอนึ่งข้าวเพื่อขอให้ฝึคอยให้ความช่วยเหลือคนป่วย และเชื่อเชิญขวัญของผู้ป่วยกลับสู่ร่างกายตามเดิม การสู่ขวัญประเภทนี้เป็นการสู่ขวัญเพื่อขจัดปัดเป่าโรคร้ายไข้เจ็บ เป็นการสร้างขวัญ และกำลังใจให้แก่ผู้ป่วยวิธีหนึ่ง

1.15.3 การสู่ขวัญหลวง เป็นการสู่ขวัญให้แก่บิดา มารดา หรือญาติผู้ใหญ่ ที่เจ็บป่วยมานาน รักษาด้วยวิทยาศาสตร์ทางการแพทย์แผนปัจจุบันก็ยังไม่หายดี จึงจัดพิธีสู่ขวัญหลวงสะเดาะเคราะห์แต่งแก้ตัดกรรม คนอีสานโบราณเชื่อกันว่าถ้าประกอบพิธีสู่ขวัญหลวงแล้วจะทำให้อาการเจ็บไข้ได้ป่วยของญาติผู้ใหญ่จะดีขึ้น และหายขาดในที่สุด เมื่อมีสุขภาพจิตดีจะส่งผลให้สุขภาพกายแข็งแรงตามไปอีกด้วย

1.16 การสู่ขวัญผู้สูงอายุ การสู่ขวัญประเภทนี้เป็นการสู่ขวัญเพื่อเรียกขวัญของญาติผู้ใหญ่ที่มีอายุมาก มักสู่ขวัญให้พ่อ แม่ ปู่ย่า และตายาย เพื่อแสดงความรัก ความเคารพนับถือของลูกหลานและญาติมิตร เป็นพิธีสู่ขวัญที่อบอุ่น มักจะจัดในงานคล้ายวันเกิด หรือมีอายุครบรอบ ได้แก่ 5 รอบ (60 ปี) 6 รอบ (72 ปี) 7 รอบ (84 ปี) 8 รอบ (96 ปี) พรหมณ์จะให้คำอวยพรให้ผู้สูงอายุมีแต่ความสุขกายสุขใจ ร่างกายแข็งแรง สดทำยลูกหลานขอพรจากผู้สูงอายุ การจัดพิธีสู่ขวัญผู้สูงอายุนี้มักจะทำบุญบ้าน หรือทำบุญที่วัดควบคู่กันด้วยถือว่าการต่ออายุให้ญาติผู้ใหญ่ที่ให้ความเคารพ

1.17 การสู่ขวัญเสี้ยว หรือเพื่อนรัก การสู่ขวัญเสี้ยวนี้เดิมผู้ใหญ่จะจัดขึ้นเพื่อให้คนที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน อุปนิสัยคล้ายกัน หรือมีรูปร่างหน้าตาที่เหมือนกัน ผูกสมัครรักใคร่เป็นเพื่อนรักกัน ให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเวลาที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเดือดร้อน รักใคร่กันเสมือนเป็นเครือญาติเดียวกัน

2. กลุ่มที่ 2 การสู่ขวัญพระพุทธรูป การสู่ขวัญประเภทนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การขอพรจากพระ มักจะทำขึ้นเมื่อชาวบ้าน ได้ถวายพระพุทธรูปให้วัด พระภิกษุ สามเณร และ พุทธศาสนิกชนจะทำพิธีปิดทอง และพิธีสู่ขวัญพระพุทธรูป เพื่อให้ประชาชนได้กราบไหว้บูชา ขอพลาณภาพอันศักดิ์สิทธิ์จากพระพุทธรูปเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจแก่พุทธศาสนิกชนและ คลบันดาลให้ชาวบ้านอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างผาสุก

3. กลุ่มที่ 3 การสู่ขวัญสัตว์เลี้ยง การสู่ขวัญประเภทนี้มุ่งสู่ขวัญสัตว์เลี้ยงของ ชาวอีสานที่ให้คุณประโยชน์ในการประกอบอาชีพ ได้แก่ ช้าง วัว ควาย ตัวไหม และงู การสู่ ขวัญสัตว์เลี้ยงเหล่านี้เชื่อว่าจะทำให้สัตว์หายจากการตกใจที่ถูกจับมา เป็นการขอขมาสัตว์ที่ตน ได้สร้างกรรมด้วยการกระทำใด ๆ

4. กลุ่มที่ 4 การสู่ขวัญพืช เป็นการสู่ขวัญต้นไม้ที่มนุษย์ปลูกขึ้นเพื่อใช้ในการ ดำรงชีวิต ดังนี้

4.1 การสู่ขวัญข้าว การสู่ขวัญประเภทนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม การทำนา ชาวอีสานส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเพื่อแสดงความผูกพันและสำนึกในบุญคุณ และเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชาวนา สร้างขวัญและกำลังใจแก่ชาวนาให้ทำนาได้ผลผลิต สมบูรณ์ ดังนี้

4.1.1 การสู่ขวัญนา ชาวนาจะจัดพิธีสู่ขวัญนาเมื่อจะทำนาเพื่อเชิญ เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนผีบรรพบุรุษผู้รักษาไร่นา หรือที่ชาวอีสานเรียกว่า ผีตาแฮก หรือ ปู่ตาแฮก มาสิงสถิตอยู่กับนา ขอให้ข้าวในนามีความเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ อย่าให้มีสัตว์มา ทำลายต้นข้าว อย่าให้มีภัยธรรมชาติ และขอกำลังใจในการทำนาให้ได้ผลดี

4.1.2 การสู่ขวัญลานข้าว และสู่ขวัญข้าว การสู่ขวัญประเภทนี้จะจัด ขึ้นเมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวข้าว สร้างลานข้าวเพื่อใช้ในการนวดข้าว และกองฟ่อนเสร็จแล้ว ชาวนา จะจัดพิธีสู่ขวัญเพื่อเชิญขวัญลานข้าวเชิญขวัญข้าวที่ตนได้กล่าว หรือกระทำการล่วงเกินทำให้ ลานข้าว และข้าวเจ็บ ตกใจ หรือแตกหัก เพื่อขอขมาโทษพระแม่โพสพ และขอให้ข้าวในปี ต่อไปอุดมสมบูรณ์

4.1.3 การสู่ขวัญเถ้าข้าว หรือฮุ้งข้าว การสู่ขวัญประเภทนี้จัดทำขึ้นเมื่อ ชาวนาสร้างเถ้าข้าวใหม่ หรือนำข้าวขึ้นบนเถ้า นิยมทำกันในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ คนโบราณเชื่อ ว่าเถ้าข้าวมีขวัญประจำอยู่ การเปิดประตูเถ้าข้าวเพื่อนำข้าวขึ้นเถ้าจะทำให้ข้าวอยู่ในเถ้าอย่างดีไม่ เกิดเสียหาย จะนำความสิริมงคลให้แก่ชาวนา และผู้บริโภคน้ำข้าว ให้มีแต่ความสุข ความเจริญ อุดมสมบูรณ์สืบไป

4.2 การสู่ขวัญต้นไม้ การสู่ขวัญประเภทนี้เป็นการสู่ขวัญที่ประยุกต์ขึ้นใหม่ ด้วยมีกุศโลบายที่จะทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของต้นไม้ จะได้ช่วยกันปลูก ดูแลรักษาต้นไม้ให้สมบูรณ์ แข็งแรง ให้เป็นป่าชุมชน ก่อประโยชน์อันเกื้อหนุนให้แก่มวลมนุษย์สืบไป

5. กลุ่มที่ 5 การสู่ขวัญเฮือน หรือสู่ขวัญบ้าน เชื่อกันว่าการสร้างบ้านให้ถูกต้องตามประเพณีจะทำให้ผู้อยู่อาศัยมีแต่ความสุขสวัสดิ์มงคลสืบไป มี 3 ประเภท ดังนี้

5.1 เมื่อจะสร้างบ้าน เจ้าของบ้านได้ฤกษ์ดีที่จะปลูกบ้านจึงจัดพิธีสู่ขวัญเสาเรือนเชื่อว่าพิธีสู่ขวัญดังกล่าวเป็นการเรียกขวัญบรรดาต้นไม้ต่าง ๆ ที่ถูกตัดจากป่าจากดงให้กลับคืนมา เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตัวบ้าน และเจ้าของบ้านตลอดจนผู้อยู่อาศัยจะได้มีความสุขความเจริญตลอดไป

5.2 เมื่อสร้างบ้านเสร็จแล้ว หรือกรณีซื้อบ้านใหม่ ก่อนจะเข้าอาศัยในบ้าน เจ้าของบ้านจะประกอบพิธีสู่ขวัญบ้านใหม่เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่เจ้าของบ้านและผู้อยู่อาศัย ให้อาศัยอยู่อย่างมีความสุข และโชคดี ในบางกรณีอาจจะทำบุญเลี้ยงพระที่บ้านในโอกาสต่าง ๆ

5.3 เมื่อมีเหตุที่ไม่ดี เช่น ไฟไหม้บ้าน ต้นไม้ใหญ่ล้มทับบ้าน หรือฟ้าผ่าบ้านเสียหายบางส่วน เชื่อว่าขวัญของเจ้าของบ้าน และผู้อยู่อาศัยตกใจหนีหายไปจึงต้องประกอบพิธีสู่ขวัญเพื่อเรียกขวัญกลับมา

6. กลุ่มที่ 6 การสู่ขวัญพาหนะ หมายถึง พาหนะที่มนุษย์ใช้งานในการเดินทาง มีความจำเป็นในการประกอบอาชีพ มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน มี 3 ประเภท ดังนี้

6.1 สู่ขวัญเกวียน พิธีสู่ขวัญเกวียนจัดเพื่อแสดงให้เห็นความกตัญญูรู้คุณต่อสิ่งที่ยังประโยชน์ให้ตน ตลอดจนเชื่อว่าจะทำให้เจ้าของเกวียนประสบแต่ความโชคดี เดินทางด้วยความปลอดภัย และประสบความสำเร็จในการค้าขาย มีโชคลาภยิ่งขึ้น

6.2 สู่ขวัญเรือ การสู่ขวัญประเภทนี้นิยมทำในท้องถิ่นที่ใช้เรือพายเป็นพาหนะในการเดินทาง หรือมีเรือเพื่อใช้ในการแข่งขันตามเทศกาล การสู่ขวัญเรือจะทำในโอกาสดำเนินการนำเรือไปแข่งขันเจ้าของเรือจึงสู่ขวัญเรือเพื่อเชิญขวัญเรือ ปลอดภัย อย่าตกใจกลัวเมื่อลงแข่งขัน ตลอดจนคลบ้นดาลให้คนมีความโชคดีและปลอดภัย

6.3 การสู่ขวัญรถยนต์ ปัจจุบันรถยนต์เป็นพาหนะที่มีความจำเป็นในการดำเนินชีวิตชาวอีสานในบางถิ่นจัดพิธีการสู่ขวัญรถยนต์ที่ได้มาใหม่ เพื่อความสิริมงคลแก่ตน ผู้ขับขี่และผู้โดยสาร เชื่อว่าการสู่ขวัญรถยนต์จะทำให้เจ้าของรถยนต์มีสติ ไม่ประมาทในการขับขี่ มีความมั่นใจการเดินทางประสบแต่ความโชคดี ปลอดภัย และนำความร่ำรวยมาสู่ตน

7. กลุ่มที่ 7 การสู่ขวัญวัตถุ การสู่ขวัญวัตถุนี้เป็นสิ่งของที่มีความจำเป็นในการประกอบอาชีพ หากทำพิธีสู่ขวัญวัตถุสิ่งของดังกล่าวจะนำความร่ำรวย ความเป็นสิริมงคลให้แก่

ผู้เป็นเจ้าของ ยกตัวอย่าง ดังนี้

7.1 การสู่ขวัญปิ่น ปิ่นเป็นอาวุธที่ใช้ป้องกันตัว ทรัพย์สิน และการใช้ประโยชน์ในการล่าสัตว์ การจัดพิธีสู่ขวัญปิ่นเพื่อให้เจ้าของปิ่นมีสติไม่ประมาท ตระหนักถึงอันตรายและประโยชน์ของปิ่น ใช้ปิ่นด้วยความระมัดระวัง และเพื่อเป็นกำลังใจ และความเป็นสิริมงคลให้แก่เจ้าของปิ่น ปัจจุบันการสู่ขวัญปิ่นเลิกใช้แล้ว

7.2 การสู่ขวัญถุงเป้ง หรือถุงใส่เงิน ทอง หรือวัตถุมงคลที่มีค่า ในอดีตมักจะมีถุงเป้งใส่วัตถุมงคล เงิน ทอง งาช้าง นอแรด หรือของมีค่าสำคัญ การสู่ขวัญถุงเป้งเป็นพิธีการสู่ขวัญเพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่เจ้าของ และครอบครัว เกิดโชคลาภ และมีความร่มเย็นเป็นสุข มีความร่ำรวย เดินทางด้วยสวัสดิภาพ โชคดี เป็นการสู่ขวัญเฉพาะสมาชิกในครอบครัวและมักจะใช้ต่อจากพิธีการสู่ขวัญขึ้นบ้านใหม่ ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว

รวมทั้งพบองค์ความรู้ขั้นตอนการการสู่ขวัญ 3 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตอนพิธีการขึ้นต้น ประกอบด้วย

1.1 จุดเทียน ธูป บูชาพระรัตนตรัย

1.2 กล่าวอาราธนาศีล

1.3 สวดบทชุมนุมเทวดา กล่าวคำประกาศชุมนุมเทวดาอารักษ์ให้มาชุมนุม

กันเป็นสักขีพยานรับรู้ในพิธีกรรม และขอให้เจ้าของขวัญประสบแต่ความสุข ความเจริญตลอดไป

1.4 การประกาศจุดมุ่งหมายในการประกอบพิธีกรรม หมอสูตรจะประกาศว่าตนมาทำพิธีอะไร ให้แก่ใคร เพื่อจุดมุ่งหมายใด ซึ่งเป็นไปตามกลุ่มของการสู่ขวัญ

1.5 กล่าวไตรสรณคมน์ เพื่อเป็นการบูชาพระรัตนตรัย

1.6 ไหว้ครู โดยหมอสูตรขวัญจะกล่าวคำไหว้ครูของตน

2. ขั้นตอนพิธีการขึ้นสวดคำสู่ขวัญ ปัจจุบันเป็นการสวดฉบับย่อเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน แต่ยังคงไว้ซึ่งคำสวด ดังนี้

2.1 สวดคำเชิญขวัญ เป็นการเชิญขวัญของผู้รับขวัญมารวมกันเป็นเบื้องต้น เพื่อขอความสำเร็จ ความศักดิ์สิทธิ์จากพระรัตนตรัย เทวดา ผู้มีอิทธิฤทธิ์ มาประสิทธิ์ประสาทพรให้ หมอสู่ขวัญเปล่งวาจาเป็นมงคลแก่เจ้าของขวัญ ให้ประสบแต่ความสุข ความเจริญ สมใจปรารถนาทุกประการ

2.2 สวดคำสู่ขวัญ คำสู่ขวัญที่จะนำมาสวดนี้ หมอสูตรจะต้องเลือกบทสู่ขวัญที่เหมาะสมกับการสู่ขวัญประเภทนั้น ๆ

3. ชั้นพิธีการขั้นสุดท้าย

3.1 พิธีมิดฟาย หรือพิธีกำมิดฟาย หรือพิธีวิดฟาย พิธีนี้หมอสู่ขวัญจะหยิบดอกไม้หรือใบไม้ลงในน้ำเหล้า หรือน้ำหอมแทนน้ำอมฤต แล้วประพรมพาวขวัญ และมีหรือศิระของเจ้าของขวัญ เพื่อขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย เสนียดจัญไรออกไปให้ไกลอย่ามาทำอันตรายใด ๆ แก่เจ้าของขวัญได้ นอกจากนี้พิธีมิดฟายยังนำความรุ่งเรือง ความเจริญ สักदानุภาพ ความสุข บังเกิดแก่บุคคลนั้น ๆ ปัจจุบันน้ำที่ใช้มิดฟายใช้น้ำเปล่าแทนเหล้า

3.2 พราหมณ์ผูกข้อมือให้แก่เจ้าของขวัญ ขั้นตอนนี้พราหมณ์จะหยิบฝ้ายในพานบายศรีมาผูกข้อมือให้แก่เจ้าของขวัญ คนโบราณเชื่อกันว่าฝ้ายผูกแขนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ป้องกันอันตรายได้ และเป็นเสน่ห์ดึงดูดจิตใจให้คนรักใคร่ชอบพอได้ พราหมณ์จะอวยพรหลังจากนั้นผู้ร่วมพิธีคนอื่น ๆ จะทยอยกันเข้าผูกแขนให้เจ้าของขวัญ และให้พร

3.3 พิธีเลี้ยงตาย หมอสู่ขวัญจะเลี้ยงตายไขในพาวขวัญเพื่อจะทำนายว่าต่อไปเจ้าของขวัญจะมีความสุขความเจริญเพียงใด โดยพิจารณาจากผิวไข ถ้าไขผิวเกลี้ยง ไม่มีรอยตำหนิ แสดงว่าเป็นสิริมงคล

องค์ประกอบของการสู่ขวัญ

การประกอบพิธีการสู่ขวัญของชาวอีสานประกอบด้วย 6 ส่วน ดังนี้

1. หมอสู่ขวัญหรือหมอสู่ขวัญ เป็นบุคคลสำคัญในการประกอบพิธีสู่ขวัญ ทำหน้าที่เหมือนกับพราหมณ์ในพิธีสู่ขวัญต่าง ๆ เป็นที่น่าสังเกตว่า หมอสู่ขวัญชาวอีสานมักจะเป็นผู้ชาย มีอายุมาก ผ่านการบวชเรียนมาก่อน ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าสังคมชาวอีสานให้ความสำคัญในความเป็นอาวุโส เพราะถือว่าเป็นผู้อาวุโสมีประสบการณ์ชีวิตมาก และบุคคลใดที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้วชาวบ้านถือว่าเป็นบุคคลที่มีความรู้ในหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา แต่ถ้าหากหญิงใดจะเป็นหมอสู่ขวัญ หรือผู้อ่อนอาวุโสจะเป็นหมอสู่ขวัญก็ไม่มีข้อห้ามไว้ ทั้งนี้ขอให้ประชาชนมีความเคารพ นับถือ และศรัทธาในตัวหมอสู่ขวัญก็สามารถเป็นหมอสู่ขวัญได้ ส่วนมากหมอสู่ขวัญมีคุณสมบัติ ดังนี้

1.1 มีการศึกษาขั้นอ่านออกเขียนได้อย่างแตกฉาน สามารถดูฤกษ์ยามหรือโหราศาสตร์ได้

1.2 มีความจำดี มีปฏิภาณไหวพริบดี

1.3 มีบุคลิกภาพดี และมีสุขภาพที่แข็งแรง ไม่เป็นคนพิการ

1.4 มีฐานะทางครอบครัวดี ไม่เป็นคนทุกข์ยากอนาถา

1.5 มีคุณธรรม จริยธรรมทั้งดงาม รักษาศีล 5 อย่างเคร่งครัดรวมทั้งเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ

1.6 มีจิตใจเข้มแข็ง หนักแน่น และมีความอดทน

1.7 ครอบครัวยุติธรรม กล่าวคือ ฐานะดี และสมาชิกในครอบครัวมีความประพฤติดี

ความประพฤติดี

2. ผู้รับขวัญ ได้แก่ บุคคล สัตว์ หรือสิ่งของที่ระลึกขวัญ

3. ผู้ร่วมพิธีการสู่ขวัญ ได้แก่ ญาติผู้ใหญ่ มิตรสหาย เพื่อนบ้าน หรือแขกผู้มีเกียรติที่เจ้าภาพเชิญมาร่วมงานสู่ขวัญ

4. ของมงคล ประกอบด้วย

4.1 พานบายศรี คือ เครื่องเชิญขวัญที่ทำด้วยใบตอง รูปร่างเป็นรูปดอกบัว บางท้องถิ่นอาจใช้ขันหมากเบ็ง หรือขันดอกไม้แทนก็ได้ เครื่องประกอบพานบายศรี ได้แก่ ข้าวต้มมัด ดอกไม้ ไข่ไก่ต้มสุก รูปเทียน เข็ม กล้วยน้ำว่า ฝ้ายผูกแขน เหล้าขาว นอกจากนี้ บางท้องถิ่นจะใส่สิ่งของเพิ่มเติมอีกซึ่งมีความแตกต่างกันไปแล้วแต่พิธีกรรมของแต่ละท้องถิ่นและประเภทของการสู่ขวัญ สิ่งของที่ใส่ในพานบายศรีล้วนแต่มีความหมายเป็นปรีชาธรรมและเป็นมงคลแก่ชีวิตทั้งสิ้น

4.2 เครื่องคาย คือ เครื่องบูชาครูของหมอสู่ขวัญ ซึ่งประกอบด้วย ดอกไม้ และเทียนอย่างละ 5 คู่ เงินค่างครูไม่ได้กำหนด ในสมัยโบราณใช้เงิน 6 สลึง ปัจจุบันบางท้องถิ่นใช้เงิน 12 บาทหรือขึ้นอยู่กับศรัทธา และฐานะของเจ้าภาพ ซึ่งหมอสู่ขวัญจะไม่เรียกร้อยค่าตอบแทนใด ๆ จากเจ้าภาพ

4.3 พาช้าว คือ ถาดใส่สำหรับอาหารคาวหวาน ในบางพิธีจะไม่มีพาช้าวก็ได้เพราะถือว่าอาหารคาวหวานใส่ไว้ในพานบายศรีแล้ว และในพิธีการสู่ขวัญสัตว์ หรือพืชนั้น พาช้าวจะใส่อาหารของสัตว์ หรืออาหารของพืชแทน

5. คำสู่ขวัญ เป็นการสวดคำเชิญขวัญ และสวดคำสู่ขวัญ ซึ่งหมอสู่ขวัญจะต้องเลือกบทสวดให้เหมาะสมกับงานแต่ละประเภท โอกาส และเหตุการณ์นั้น

6. คำอวยพร หมอสู่ขวัญจะกล่าวคำอวยพรให้แก่ผู้รับขวัญพร้อมกับใช้ฝ้ายผูกข้อมือ ขอให้เจ้าของขวัญมีความสุข ความเจริญปราศจากสิ่งชั่วร้ายทั้งปวง เป็นถ้อยคำที่เรียบเรียงด้วยภาษาที่ไพเราะ อ่อนหวาน สุภาพนุ่มนวล ล้วนแล้วแต่มีความหมายในทางที่ดีงามทั้งสิ้น

4.1.3 ผักกอนแค้น

ผักกอนแค้น เป็นสมุนไพรที่หายากชาวบ้านถือว่าเป็นผักพื้นบ้านที่ชุมชนในท้องถิ่นแถบเทือกเขาภูพานนิยมรับประทานโดยปรุงร่วมกับแกงพื้นบ้าน เช่น แกงหอย ผักกอนแค้นนับว่าเป็นผักที่เป็นเครื่องปรุงรสชาติให้แกงนั้นอร่อย และกลมกล่อม มีคุณค่าทาง

สมุนไพร ใช้ปรุง ใช้กินกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ผักคอนแค้นเกิดตามธรรมชาติอยู่ในป่าภูพาน ซึ่งกำลังจะหมดไป ซึ่งสวนทางกับความต้องการบริโภคของชุมชน ในการรับประทานผักคอนแค้นของชุมชนนั้นชุมชนยังไม่ค่อยตระหนักถึงเรื่องการปลูกผักคอนแค้นมากนัก เนื่องจากวิธีการปลูกผักคอนแค้นจะต้องปลูกในป่าที่ร่มรื่นผักคอนแค้นจึงจะเจริญเติบโต และขยายพันธุ์ได้ดี ป่าดังกล่าวต้องใช้เวลาในการปลูกยาวนานมาก แต่ปัจจุบันตลาดมีความต้องการบริโภคผักคอนแค้นค่อนข้างสูง ครัวภูมิปัญญาของเครือข่ายอินแปง คือ ตาเสริม อุคมนา และสมพงษ์ ศรีมุกดา เป็นผู้ที่มีเริ่มปลูกผักคอนแค้นในสวนของตนเอง หรือในเครือข่ายอินแปงโดยนำพันธุ์มาจากเทือกเขาภูพานเมื่อมีคนให้ความสนใจเห็นคุณค่ามากขึ้น ทางเครือข่ายสนับสนุน ส่งเสริมให้ขยายพันธุ์มากขึ้น มีการประชาสัมพันธ์โดยใช้สื่อหมอลำ

รวมทั้งพบองค์ความรู้ลักษณะ ผักคอนแค้น ดังนี้

1. ชื่อ คอนแค้น (*Dracaena angustifolia* Roxb) ชื่ออื่น ๆ ที่นิยมเรียกกันตามท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น ท้าวสาร ผักกอนหมา (ลำปาง) พรวัวพันลำ (เชียงใหม่) อีคริมป่า (ชลบุรี) วานสากเหล็ก (สุรินทร์)

2. ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

2.1 ต้นไม้เป็นพุ่มสูง 2-3 เมตร ลำต้นตั้งตรง หนา รูปทรงกระบอก เป็นลำต้นเดี่ยว หรือแตกยอดได้เล็กน้อย สีเขียวเข้ม

2.2 ใบ พืชใบเลี้ยงเดี่ยว เรียงสลับ รูปดาบ กว้าง 2-3 ซม. ยาว 20-50 ซม. เนื้อเยื่อเป็นเส้นใย ผิวใบด้านบนสีเขียวเข้มเป็นมัน มีกาบใบหุ้มลำต้น

2.3 ดอก มีลักษณะเป็นช่อ ออกที่กาบใบ และปลายกิ่ง ดอกห้อยลง ก้านช่อดอกยาว กลีบดอกสีขาว

2.4 ผล ลูกผลสดเป็นรูปเกือบกลมมีสีเขียว ผลสุกสีเหลือง

3. การขยายพันธุ์ โดยวิธีการปักชำ ซึ่งจะตัดยอดผักคอนแค้นที่แก่ให้มีความยาวประมาณ 30-40 ซม. มาปักชำ การปักชำใช้เวลา 1 ปี ถึงจะเก็บยอด หรือดอก โดยวิธีการเพาะเมล็ดใช้เวลาประมาณ 3-4 ปี ถึงจะเก็บยอด หรือดอกกินได้ สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการเจริญเติบโต ชอบขึ้นแถบที่ชื้น ที่ร่ม ชุ่มน้ำ มีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศน์ อาศัยร่มเงาของต้นไม้

4. ฤดูกาลเก็บส่วนขยายพันธุ์ ออกดอกเดือนกุมภาพันธ์มีระยะเวลาในการเก็บดอกผลประมาณ 15 วัน

5. การใช้ประโยชน์

5.1 อาหาร โดยการนำเอาดอก ยอดอ่อน ใช้แกง หรือผัด อ่อม หลาม ผักคอนแค้นจะทอดยอดอ่อนสวยงามระหว่างเดือนเมษายนถึงเดือนพฤษภาคมของทุกปี

5.2 ยา โดยใช้ส่วนของลำต้น ราก ยอด ใช้แก้โรคกระเพาะอาหาร ส่วนราก ต้มน้ำดื่มแก้ไอ และส่วนประกอบทั้งต้นนำไปต้มดื่มแก้เบาหวาน

6. การใช้สอยอื่น ๆ ใช้เป็นไม้ประดับ ปัจจุบันผักคอนแค้นมีคนเห็นคุณค่ามากขึ้น แต่หาได้ยาก

7. แหล่งที่พบผักคอนแค้น แถบเทือกเขาภูพานในเขต อำเภอกำแพง ต่อเขต จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่ภูหมากขาม ภูกะต้อย ภูสอยมัว ถ้ำจันทร์ หนองเลิง ห้วยบักเขียง ถ้ำตาแสง บ้านบัว

รวมทั้งพบองค์ความรู้ที่สร้างเป็นหลักสูตรการอบรมมีการสอนเรื่องผักคอนแค้นของเครือข่ายอินแปง จำนวน 5 วัน มีรายละเอียด ดังนี้

วันที่ 1

ภาคเช้า มีการกล่าวถึงแนวคิด วัตถุประสงค์ของการจัดอบรมการเกิดของอินแปง ความเป็นมาของอินแปง ปัญหาช่วงที่ผ่านมาของเกษตรกร การมีหนี้สินของเกษตรกร การขาดแคลนอาหาร ปัญหาที่ผ่านมาที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

ภาคบ่าย เป็นการนำเสนอภาพรวมของประเทศ มองอินแปงและพูดถึงบทบาทภารกิจที่เด่นของหน่วยงานตนเอง ของหน่วยงานที่เป็นพันธมิตร เช่น สถาบันราชภัฏสกลนคร สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) และสถาบันวิจัยเทคโนโลยีราชวมงคล (ผักพื้นบ้าน)

วันที่ 2

ภาคเช้า เป็นการศึกษาต้นทุน ทุนเดิมของชุมชน เดินป่า สำรวจป่าภูพาน เพื่อดูว่าสิ่งใดบ้างในภูพานที่เป็นผัก เห็ด ฟ้าไม้ สมุนไพร เป็นต้น มีอะไรบ้าง เกิดอย่างไร ขยายพันธุ์อย่างไร สภาพจริงของธรรมชาติ พืชที่อยู่ในป่าทำไมอยู่ด้วยกันได้ ไม่ได้อยู่แบบพืชเชิงเดี่ยวเหมือนกับอ้อย เหมือนกับมันสำปะหลัง ใครดูแลป่าไม้ใส่ปุ๋ย รดน้ำให้ป่าไม้ ทำไมป่าไม้ยังสวยงามแต่ละคนที่เดินป่า ช่วยเหลือกันในป่า กินข้าวร่วมกัน มีนายพรานพาเดินป่า มีการพาเดินดูว่า จุดใด เคยมีพืชชนิดใด มีสัตว์ป่า สมาชิกที่เข้าอบรมก็ได้เก็บเมล็ดพันธุ์พืชจากป่าภูพานลงมาด้วย มีการชุกรากผักคอนแค้นลงมาปลูกด้วย (ชาวบ้านเลยคิดอยากปลูกผักพื้นบ้าน ต้นไม้มากขึ้น เปรียบเหมือนกับเป็นการกระตุ้นชาวบ้านมากขึ้น เพราะเป็นผักที่ชาวบ้านเคยกินอยู่แล้ว) นับหนึ่งในการเดินป่า ได้เกิดมิตินความสัมพันธ์ของคนที่เป็นเดินป่าของ

การแลกเปลี่ยน ความรู้ซึ่งกัน และกันในทุก ๆ ด้านที่เกี่ยวกับผักพื้นบ้าน ป่าไม้ ดังเช่นผักชนิดนี้ หมู่บ้านนี้เรียกชื่ออย่างนี้ หมู่บ้านนี้เรียกชื่ออย่างไร ผลที่ได้จากการเดินป่ามี 2 ประเด็นที่เด่นชัด คือ ประเด็น ได้เข้าใจธรรมชาติของป่า และประเด็น ได้ความสัมพันธ์ของคนกับคน

ภาคเย็น เดินทางกลับลงมาจากป่าภูพานมาแบ่งกลุ่ม ๆ ละ 10 คน ประมาณ 5 กลุ่มเพื่อศึกษาสวนครูต้นแบบ เช่น สวนพ่อเสริม สวนพ่อสมพงษ์ สวนพ่อเนาว์ สวนพ่อกันยา สวนพ่อเล็ก สวนพ่อสวาท สวนพ่อเขียน สวนพ่อเบญจา สวนพ่อไสว

ภาคกลางคืน มีการแนะนำตัวกันเองให้ทุกคนที่เข้าอบรมได้รับฟังอย่างละเอียด
วันที่ 3

ภาคเช้า ศึกษาสวนของครูต้นแบบ ตามกลุ่มที่แบ่งก่อนที่จะมาทำสวนเกษตรแบบยกป่าภูพานมาไว้ในสวน และทำไมถึงได้เปลี่ยนมาทำสวนแบบนี้

ภาคบ่าย ศึกษาการจัดการพืชผสมผสานว่าในสวนปลูกอย่างไร การจัดระบบในสวนเขียนแผนผังจากสวนครูต้นแบบแล้ว นับพืชที่ปลูกในสวนว่ามีพืชกี่ชนิด อะไรบ้าง

ภาคเย็น ทำอาหารกินกันในสวนโดยใช้ผลผลิตจากสวน เช่น หวาย ผักกูด ผักหนาม ผักคอนแคน ทำอาหาร การเล่าถึงชีวิตความเป็นมาของแต่ละคน บางคนก็เคยเป็นสหายซึ่งเป็นจุดกำเนิดของมหาวิทยาลัยชีวิต ถ้าถูกใจกันก็มีการผูกเสี่ยวกัน ทำให้เกิดความผูกพันในเครือข่ายยิ่งขึ้น เข้านอนเวลาประมาณตี 1-2

วันที่ 4

ภาคเช้า มีการสาธิต และฝึกปฏิบัติของครูในสวนต้นแบบแต่ละสวน เช่น มีการเพาะเมล็ดหวาย เพาะหมากเฒ่า ขยายพันธุ์ผักคอนแคน บางส่วนทำเรื่องปุ๋ยชีวภาพ บางส่วนทำเรื่องผงนัว บางส่วนทำเรื่องของใช้อื่น ๆ (ครีมมะขาม ครีมอาบน้ำ ยาสระผม สบู่ เป็นต้น)

ภาคบ่าย ให้สมาชิกแต่ละคนวางแผนว่ากลับไปจะทำอะไร ให้สมาชิกแต่ละคนเขียนแผนชีวิตของตัวเองออกมา ช่วยกันดูแผน ให้คำแนะนำเตรียมตัวนำเสนอแผนชีวิตของตัวเอง

วันที่ 5

ภาคเช้า นำเสนอแผนชีวิต และให้นำเสนอว่าที่มาอบรมนี้ได้เรียนรู้อะไรบ้างประทับใจอะไร ครูต้นแบบมีจุดอ่อนอะไร ต้องปรับปรุงอะไรบ้าง

ภาคบ่าย เมื่อเสนอเสร็จแล้ว มีการบายศรีสู่ขวัญ ผูกเสี่ยว โดยมีครูต้นแบบเป็นพยาน มีการลำ (ร้องหมอลำ) เป่าแคน อย่างสนุกสนาน ในการอบรมบางครั้งเครือข่ายอินแปง ก็มีของฝากให้ เช่น ให้พันธุ์ผักพื้นบ้าน เช่น พันธุ์หวาย พันธุ์ผักคอนแคน พันธุ์ผักถั่ว พันธุ์ผักเม็ก เป็นต้น ปัจจุบันกลุ่มคนเหล่านี้เป็นผู้นำของเครือข่ายอินแปงในรุ่นต่อมา หลักสูตร

การอบรมสมาชิกเครือข่ายอินแปง ปัจจุบันกระชั้นช่วงเวลาลงเหลือ 3 วัน แต่เนื้อหายังครบถ้วนเหมือนเดิม

4.1.4 สมุนไพรลูกประคบ

หมอยาสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านนา มีทั้งหมด 24 คน มีอายุโดยเฉลี่ย 56 ปี แต่ละคนจะเป็นหมอที่มีความสามารถหลายอย่าง คนในชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าโดยการเก็บยาสมุนไพรในป่าบ้านนาที่เป็นป่าสมบูรณ์ที่มีสมุนไพรมาก จากการที่ชุมชนสำรวจสมุนไพรที่ใช้ทำเป็นสูตรยา ซึ่งใช้สมุนไพรหลายชนิด และยังพบสมุนไพรในป่าชุมชนบ้านนาจำนวน 123 ชนิด จากป่า 5 แหล่ง รวม 5,190 ไร่ ได้แก่ สวนของนางเสาวนีย์มีพื้นที่ 10 ไร่ ป่าโคกหนองงูมีพื้นที่ 160 ไร่ ป่าดอนปู่ตา พื้นที่ 10 ไร่ อยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ป่าโคกหนองจิกมีพื้นที่ 5,000 ไร่ เป็นป่าสงวนอยู่ใกล้บ้านกลางหมื่นเป็นป่าใช้ประโยชน์ทั่วไป และป่าหลังโรงเรียนวัดบ้านนา พื้นที่ 10 ไร่ ซึ่งมีต้นสมุนไพรที่วัดและโรงเรียนนำมาปลูกเพิ่ม ป่าที่กล่าวมามีชุมชน 3 หมู่บ้านช่วยกันดูแล มีกฎระเบียบข้อตกลงร่วมกันห้ามตัดไม้ตามข้อกำหนดของป่าชุมชน จากการที่ชุมชนเล็งเห็นถึงทรัพยากรท้องถิ่นเรื่องพืชสมุนไพร รวมทั้งการมีภูมิปัญญาท้องถิ่นหมอยาที่อยู่ในชุมชนมีจำนวนมาก ประกอบกับเจ้าของสวนที่มีอาชีพเป็นครูต้องการที่จะให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่นของเรื่องสมุนไพรพื้นบ้านให้ยังคงสืบทอดภูมิปัญญาหมอยาสมุนไพรไว้ ถ้าเยาวชนในชุมชนรู้คุณค่าของป่าสมุนไพร ป่าจะได้คงอยู่ไม่สูญหายไป ดังนั้นครูภูมิปัญญา ครู นักวิจัย นักเรียน ชุมชน ครูในโรงเรียน จึงร่วมกันสร้างหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้มีการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรลูกประคบ สูตรยาสมุนไพรที่ได้รับการถ่ายทอดมาไม่มีการเปลี่ยนแปลงสูตรยาสมุนไพร ยังคงใช้สูตรยาสมุนไพร และวิธีการรักษาแบบดั้งเดิม โดยมีการศึกษาชนิดของสมุนไพร และวิธีการเก็บยาทั้ง 24 ชนิด

การเก็บตัวยาสมุนไพร หมอยาสมุนไพรจะนำนักเรียนเดินป่าเก็บยาสมุนไพรที่ต้องการใช้ในการทำลูกประคบ นอกจากตัวยาที่ต้องการเก็บแล้วนักเรียนยังได้เรียนรู้สมุนไพรชนิดอื่น ๆ หลากหลายชนิด ในการเดินสำรวจ และเก็บตัวยาสมุนไพรนั้น นักเรียนจะซักถามหมอยาเกี่ยวกับสมุนไพรแต่ละชนิดใช้รักษาโรคอะไรได้บ้าง ใช้อย่างไร หมอยาอธิบาย ซึ่งเป็นการสร้างความสนใจแก่นักเรียน ส่วนมากสมุนไพรที่เป็นส่วนประกอบของสมุนไพรลูกประคบเก็บได้จากป่าสมุนไพรหลังโรงเรียนบ้านนา โดยใช้เวลาในการเก็บตัวยาสมุนไพร 1 วัน

รวมทั้งบอกรู้ความรู้อันประเดิมส่วนประกอบ วิธีการเก็บ และสรรพคุณทางยาของสมุนไพรลูกประคบทั้ง 24 ชนิด ดังตารางที่ 4.2 ดังนี้

ตารางที่ 4.2 แสดงส่วนประกอบ วิธีการเก็บ และสรรพคุณทางยาของสมุนไพรลูกประคบ

ลำดับที่	ชื่อสมุนไพร	วิธีการเก็บ	สรรพคุณทางยา
1	ขมิ้นชัน/ขมิ้น อ้อย	เลือกขมิ้นที่แก่จัดโดยสังเกตสีจะเป็น สีเหลืองเข้ม เลือกเก็บในช่วงเดือน พ.ย.-ก.พ.	รักษาผิวหนัง แก้ผด ผื่นคัน
2	อีทก	ให้เก็บใบ และเถาว์	แก้เคล็ดคัดขอก
3	หม้าคัน	ให้เก็บเฉพาะใบ	แก้เคล็ดคัดขอก แก้ฟกช้ำ
4	ผักลุ่ม	เก็บใบ และเปลือก	แก้วิงเวียน เลือดลม เดินไม่สะดวก
5	ต้นแดง	ใช้เปลือก	เป็นยาเลือด ทำให้ เลือดลมเดินสะดวก
6	ใบเป่า	ให้เลือกเป่าที่มียอดสีแดง	แก้ฟกช้ำ
7	ใบหนาด	ใช้ใบ	แก้วิงเวียน แก้ผื่นคัน
8	เถาว์เอ็นอ่อน	ใช้เถาว์และใบ	แก้ฟกช้ำ
9	ประดงเหลือง	ใช้เปลือก	แก้วิงเวียน
10	ตะไคร้ ตะไคร้หอม	ใช้ทั้งต้นและใบ	แก้วิงเวียน
11	ขา จิง ไพร	เลือกที่แก่จัด ลำต้น ทั้งใบ	แก้วิงเวียน
12	ใบมะขาม ใบมะกรูด ใบมะงั่ว	เลือกใบที่แก่จัด	ขัดผิว แก้ผดผื่นคัน
13	แห่นง	ใช้ทั้งลำต้น	เพิ่มกลิ่น แก้วิงเวียน
14	ปีกไก่ดำ	ใช้ใบ	แก้ฟกช้ำ
15	ปัดปีแดงและ ขาว	ใช้ใบ	แก้ฟกช้ำ

ตารางที่ 4.2 แสดงส่วนประกอบ วิธีการเก็บ และสรรพคุณทางยาสมุนไพรของลูกประคบ (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อสมุนไพร	วิธีการเก็บ	สรรพคุณทางยา
16	ใบสุงเทศ	ใช้ใบ	แก้ฟกช้ำ
20	อ้อยดำ	ลำต้นที่แก่จัด	เป็นยาเลือด
21	พลับพลึง	ใช้ใบ	แก้ฟกช้ำ
22	พังคีน้อย	ใช้ใบ	แก้วิงเวียน
23	ผีเสื้อ	ใช้ทั้งลำต้น	เป็นยาเลือด ให้เลือด ลมไหลเวียนสะดวก
24	ผักเสี้ยนผี	ใช้ทั้งลำต้น	แก้ผดผื่นคัน

ขั้นตอนการทำสมุนไพรลูกประคบ

1. ขั้นการเตรียมเมื่อเก็บสมุนไพรมาครบตามที่ต้องการแล้วหมอยาจะสอนการนำสมุนไพรมาแยกประเภทโดยแยกกลุ่มให้รับผิชอบด้วยยาแต่ละชนิด ล้างให้สะอาด แล้วนำมาสับผ่านให้เป็นชิ้นขนาดเล็ก แล้วนำไปตำให้คลุกเคล้ากันแล้วนำสมุนไพรทั้งหมดไปตากให้แห้งโดยใช้เวลาในการตากนาน 7 วัน 7 คืน (เจ็ดแดดเจ็ดหมอก)

2. ขั้นการห่อ นำสมุนไพรที่เตรียมไว้มาคลุกเคล้าในอัตราส่วนที่กำหนด อุปกรณ์ที่สำคัญ ได้แก่ ผ้า และเชือกที่ใช้มัด ผ้าที่ได้จะต้องเป็นผ้าฝ้ายดิบเพราะจะทำให้หอมน้ำและอมความร้อนได้ดีในเวลาที่ประคบ หลังจากห่อเสร็จเรียบร้อยหมอยาจะนำลูกประคบที่ทำทั้งหมดไปปลุกเสกก่อนนำมาใช้ และร่วมคิดและพัฒนาถ่ายทอดต่อไปเรื่อย ๆ

3. ขั้นการประคบ เมื่อได้ลูกประคบแล้วนำไปนึ่งก่อนนำมาประคบตามร่างกายเพื่อแก้อาการฟกช้ำ แก้อาการวิงเวียนศีรษะ แก้อาการปวดเมื่อย และแก้อาการเคล็ดขัดยอก

4.1.5 ปลาร้าขำมปี

กลุ่มปลาร้าขำมปีก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2542 โดยเริ่มก่อตั้งมาจากกลุ่มอมมทรัพย์เพื่อการผลิตจาก 8 หมู่บ้านในตำบลหนองสระปลา ซึ่งเดิมสมาชิกทำใช้ในครัวเรือนเพื่อการบริโภค ต่อมากลุ่มมุ่งให้สมาชิกมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยการทำโครงการถนอมอาหารจากปลาโดยการทำปลาร้าขำมปี เดิมส่วนมากเป็นปลาทั่ว ๆ มี ปลานิล ปลาช่อน ปลาขาว ปลาต่าง ๆ ที่สมาชิกสามารถจับปลาจากแหล่งน้ำธรรมชาติในช่วงฤดูฝน และจับได้เป็นจำนวนมาก แต่ปัจจุบันใช้ปลาขี้สก ปลาตะเพียน ปลาช่อน ปลานวลจันทร์ ปลาขาวสร้อย ทั้งปลาในแหล่งน้ำของชุมชน และปลาจากแหล่งเครือข่าย ที่อยู่ในภาคอีสาน และภาคกลาง เพราะปลาในชุมชนไม่เพียงพอต่อยอดที่สั่งซื้อผลิตภัณฑ์จากปลาร้าของ

กลุ่มปลาร้าข้ามปี ซึ่งเป็นที่นิยมของตลาดมาก เนื่องจากผลิตภัณฑ์มีคุณภาพถูกสุขอนามัย ราคาไม่แพง เนื้อปลาร้ามาก เนื้อแน่น เนื้อแดง สามารถนำไปทอดรับประทานเนื้อปลาได้ รสชาติถูกใจผู้บริโภค มีความหลากหลายของผลิตภัณฑ์ ส่วนประกอบที่นำมาใช้ปรุงกลุ่มปลาร้าข้ามปียังคงยึดภูมิปัญญาดั้งเดิมซึ่งจะนิยมใช้ข้าวคั่ว น้ำสับปะรด เกลือ สมุนไพรที่ทำให้ไม่มีหนอนปลาร้า และสมุนไพรที่เพิ่มรสชาติของน้ำปลาปลาร้าซึ่งเป็นสูตรลับเฉพาะของชุมชน ภาชนะบรรจุส่วนมากใช้โอ่งมังกร ซึ่งเดิมภาชนะที่ใช้ยังคงเป็น โอ่งดินเผาขนาดเล็กแต่ปัจจุบันเพื่อให้สามารถหมักปลาได้ปริมาณมากจึงเปลี่ยนเป็นขนาดใหญ่ ในการประกอบผลิตปลาร้าข้ามปีในสมัยเก่าจะประกอบตามครัวเรือนตามวิถีชีวิตปกติ แต่ในปัจจุบันการประกอบมีทั้งการประกอบเหมือนเดิมทั้งตามครัวเรือน และตามกลุ่มเครือข่าย ซึ่งเครือข่ายดำเนินการร่วมกันผลิตเก็บใส่ภาชนะแล้วนำไปหมักตามแหล่งเครือข่ายนั้น ๆ เมื่อถึงเวลาที่นำปลาที่หมักข้ามปีได้แล้วนำส่งกลุ่มเครือข่ายตามลำดับ ส่วนกลุ่มปลาร้าข้ามปีจะมีห้องเก็บที่ปลอดภัยไว้เก็บผลิตภัณฑ์ที่พร้อมแปรรูป หรือพร้อมจำหน่าย รวมทั้งยังมีเทคโนโลยีในการช่วยการแปรรูป เช่น เครื่องอัด เครื่องบรรจุ โรงเรือนตากแห้งจากพลังงานแสงอาทิตย์ที่ช่วยในการแปรรูปปลาร้าแห่งในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ปลาร้าผง ปลาร้าซุสสำเร็จรูปชนิดก้อน กลายเป็นสินค้า OTOP ที่สร้างงานสร้างรายได้ให้กับชุมชนในรูปแบบวิสาหกิจชุมชน

รวมทั้งพบองค์ความรู้ขั้นตอนการทำปลาร้าข้ามปี ดังนี้

การทำปลาร้าข้ามปี เริ่มต้นที่การเลือกชนิดของปลา คือ เกรด เอ หมายถึงปลาที่มีน้ำหนัก 1 ถึง 2 ตัวต่อกิโลกรัม เกรด บี หมายถึง ปลาที่มีน้ำหนัก 3 ถึง 7 ตัวต่อกิโลกรัม เกรด ซี หมายถึงปลาหลายชนิดรวมกัน การชำแหละ การทำความสะอาด การนำเข้าสู่กระบวนการหมักปลาร้า โดยเตรียมอุปกรณ์ คือ ปลาที่ชำแหละแล้ว 100 กิโลกรัม เกลือ 40 กิโลกรัม นำภาชนะมาวางปลาให้เข้ากับเกลือ เมื่อได้ที่ใส่เกลือ 1 ส่วนลงกับภาชนะบรรจุ และนำปลาที่นวดได้แล้วบรรจุลงไปในโอ่งมังกรตามด้วยเกลืออีก 1 ส่วนที่เหลือ โดยกดด้วยกระดะไม้ไฟให้ปลาห่างจากปากภาชนะประมาณ 1 นิ้วนิ้ว หรือถ้าใช้มือกดทับลงบนตัวปลา จะห่างอยู่ประมาณ 1 ฝ่ามือ ซึ่งส่วนนี้จะมีการนำเอาสมุนไพรที่ชุมชนเรียกว่าสมุนไพรไบนอน หน่ายเข้ามาหมักรวมด้วยเพื่อไม่ให้ปลาร้ามีหนอน แล้วปิดปากภาชนะโดยมากนิยมใช้พลาสติกใส เมื่อถึง 6 เดือน กลุ่มปลาร้าข้ามปีจะตรวจสอบคุณภาพปลาร้า ถ้าหากพบปัญหาหากกลุ่มปลาร้าข้ามปีจะแก้ไขจนกว่าปลาร้าที่หมักได้คุณภาพตามมาตรฐานของกลุ่มที่ตั้งไว้

การทำปลาร้าข้ามปี แบ่งเป็น 2 สูตรคือ สูตรดั้งเดิม และสูตรของกลุ่มปลาร้าข้ามปี ดังนี้

1. สูตรดั้งเดิม มีวิธีการทำ ดังนี้

1.1 นำปลาที่ได้มาคัดแยกตามขนาดปลา แยกเป็นปลาตัวใหญ่ และปลาตัวเล็ก

1.2 ปลาตัวเล็กไม่ต้องขอดเกล็ด ควักไส้ นำมาล้างให้สะอาด หมักด้วยเกลือโดยจะกะปริมาณเกลือกับปลาให้พอดี (ความชำนาญ)

1.3 ปลาตัวใหญ่นำมาขอดเกล็ด ควักไส้ ออก ล้างให้สะอาด

1.4 หมักเกลือ โดยไม่มีการกำหนดอัตราส่วนปลากับเกลือ แต่ใช้การกะปริมาณ (ความชำนาญ) ทิ้งไว้ 1-2 คืน สักเกตและจับดู ถ้าจับมือ (ลักษณะของปลาที่ติดมือเมื่อสัมผัส) ให้ใส่เกลือแสดงว่าปริมาณเกลือกับจำนวนปลาพอเหมาะ เนื้อปลาจะแน่น ตัวปลา มีลักษณะแข็ง หากหมักปลาไม่ได้ที่จับดูตัวปลาจะอ่อน ไม่จับมือ โดยกะปริมาณให้พอดี (ความชำนาญ) คลุกเคล้าให้ได้ที่

1.5 ใส่ข้าวคั่ว (ข้าวสารเหนียวคั่วให้เหลืองทิ้งไว้ให้เย็น) นำมาคั้นให้เข้ากับปลาอีกครั้ง เติมน้ำเล็กน้อยให้พอดีอย่าให้น้ำมากเกินไปแล้วนำไปใส่ภาชนะที่เตรียมไว้

1.6 ทิ้งไว้ประมาณ 4-5 เดือนปลาจะได้ที่ ตัวปลาจะมีลักษณะอ่อนลง และมีกลิ่นหอม

2. สูตรของกลุ่มปลาร้าข้ามปี ในการทำปลาร้าข้ามปีมีการคิดแปลงพัฒนาสูตรการทำปลาร้า โดยตัดแปลงจากสูตรภูมิปัญญาดั้งเดิม และคิดค้นสูตรการทำปลาร้าขึ้นมาใหม่ 4 สูตร คือ สูตรที่ 1 โดยการหมักปลาใส่เกลือ และรำข้าว สูตรที่ 2 โดยการหมักปลาใส่เกลือและข้าวคั่ว สูตรที่ 3 โดยการหมักปลาใส่เกลือ ข้าวคั่ว และรำข้าว และสูตรที่ 4 โดยการหมักปลาใส่เกลือ รำข้าวและเมล็ดกระถิน ปัจจุบันใช้สูตรที่ 1 เป็นมาตรฐานในการทำปลาร้าข้ามปี เพราะเนื้อปลาร้าจะมีสีแดง กว่าสูตรอื่น ๆ โดยใช้อัตราส่วนของวัตถุดิบ คือ ปลา 100 กก. เกลือ 40 กก. และรำ 1 กก.

กรรมวิธีในการทำปลาร้า ทั้ง 4 สูตร มีวิธีทำคล้ายกัน สรุปได้ ดังนี้

1. เกลือ 40 กก. แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ใช้รองกันไห ส่วนที่ 2 ใช้คลุกปลาให้เข้ากัน ส่วนที่ 3 เตรียมไว้ใช้ตอนโรยหน้าปากไห เมื่อใส่ปลาที่หมักแล้ววัดด้วยการเอามือกดลงบนปลาห่างประมาณ 1 ฝ่ามือ จากปากไห

2. หมักทิ้งไว้ 15 วัน แล้วใส่รำคลุกเคล้าให้เข้ากัน

3. ปิดปากโอ่ง โดยใช้ฝากระแตะ (ไม้ไผ่สาน) กดทับปลาไว้เพื่อให้ปลาอยู่ได้น้ำ ปิดปากโอ่ง ระบุวัน เดือน ปี บนฝาโอ่ง (เพื่อจะได้ทราบระยะเวลาในการหมักปลาร้า)

4.1.6 เครื่องปั้นดินเผา

การทำเครื่องปั้นดินเผาบ้านกลาง มีการสืบทอดกันมามากกว่า 150 ปี โดยช่างคนแรก คือ ปู่ไผ่ ซึ่งเดิมเป็นคนจังหวัดอุบลราชธานี และได้อพยพถิ่นฐานมาอยู่ที่บ้านกลาง ตำบลโนนตาล อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม บ้านกลางมีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมตาม

ธรรมชาติอย่างสมบูรณ์ ได้แก่ แหล่งดินหนองกุดข้าว ซึ่งมีคุณสมบัติเหมาะสมสำหรับนำมาทำเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา แหล่งป่าที่ไผ่ทำพื้น ปูไผ่เป็นภูมิปัญญาในการปั้นไหรูปแบบต่าง ๆ โดยได้ทดลองผลิตลองถูกพัฒนาเรื่อยมาลักษณะผลิตภัณฑ์เดิมปั้นด้วยมือในรูปแบบง่าย ๆ ไม่หลากหลาย ต่อมามีการรวมกลุ่มพร้อมกับนำเทคโนโลยีเข้ามาร่วมในการผลิต เช่น เครื่องนวดดิน เครื่องขึ้นรูป นอกจากนี้ยังมีการทำแม่พิมพ์ใช้เองซึ่งทำให้เกิดมีความหลากหลายของผลิตภัณฑ์ ลักษณะของผลิตภัณฑ์จากเดิมจะปั้นเฉพาะครก หรือเครื่องใช้ในครัวเรือน ต่อมา มีการปั้นเพื่อสนองความต้องการของตลาด เช่น โถใส่เครื่องหอม โคมไฟฟ้า แจกัน หรือเพื่อการประดับตกแต่งสวน อาคารบ้านเรือน ต่อมามีการพัฒนาในลักษณะเซรามิก ส่วนลักษณะของกลุ่มคนทำเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนนั้นจะทำเพื่อไว้ใช้ในครัวเรือน แต่เดิมชาวบ้านกลางผลิตเครื่องปั้นดินเผา โดยต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างขาย รวมทั้งการตั้งราคาขายในมูลค่าที่แตกต่างกันไป ช่วงกลางจะมีการรวมกลุ่มทำเพื่อประกอบธุรกิจตามนโยบายของรัฐ โดยชุมชนตั้งเป็น “กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาบ้านกลาง หมู่ 1” กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาบ้านกลาง มีโรงเรือน 1 โรง และมีเตาเผา จำนวน 7 เตา

ในสมัยโบราณมีการเผาเครื่องปั้นดินในที่โล่งเป็นการเผาเครื่องปั้นดินเผาที่ใช้ อุณหภูมิต่ำ โดยนำเครื่องปั้นดินเผาไปกองวางรวมกันไว้แล้วใช้ฟางข้าวหลังฤดูเก็บเกี่ยว หรือเศษไม้วางทับจนคลุมเครื่องปั้นดินเผาทั้งหมด จากนั้นก็จุดไฟเผา และคอยควบคุมไฟให้ได้ระดับไฟสม่ำเสมอ พร้อมกับสังเกตสีของเครื่องปั้นดินเผาในกองไฟว่ามีสีแดงเพลิงหรือไม่ หากมีสีแดงเพลิงแล้วจะไม่เติมเชื้อเพลิง หากไม่เป็นสีแดงเพลิงจะเผาต่อไปจนกว่าจะใช้ได้ ปล่อยให้ไฟค่อย ๆ ดับลงและให้ขี้เถ้าปกคลุมผลิตภัณฑ์เอาไว้ เพื่อไม่ให้เกิดการคายความร้อนเร็วเกินไป ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้เกิดการแตกร้าวเสียหายได้ จากนั้นทิ้งไว้ประมาณ 1 วัน นำผลิตภัณฑ์ออกจากกองเผา

นอกจากนี้การเผาผลิตภัณฑ์กลางแจ้งแล้วชุมชนยังได้ทำการขุดดินโปน (คือลักษณะของกองดินที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ มีลักษณะคล้ายจอมปลวกขนาดใหญ่ หรือภูเขาตุ๊กเล็ก ๆ) ทำให้ภายในโปนกลวงเหลือไว้เฉพาะผิว โดยรอบคล้ายกับเปลือกแดงโม แล้วนำผลิตภัณฑ์ไปวางเรียงภายในโปน แล้วทำการเผา แล้วคอยสังเกตสีของเครื่องปั้นดินเผาว่ามีสีแดงเพลิงหรือไม่ วิธีการนี้จะทำให้ผลิตภัณฑ์ได้รับความร้อนในอุณหภูมิที่สูงกว่า ผลิตภัณฑ์ที่ได้จะมีความแกร่งของผิวมากขึ้น ช่วงปั้นสมัยก่อนจึงนิยมมาเผาโดยวิธีการนี้มากขึ้น ต่อมาช่างปั้นดินเผาได้พัฒนาจากการเผาแบบขุดดินโปน มาเป็นการปั้นเตาเลียนแบบเตาเผาถ่าน โดยใช้ดินเหนียวหรือดินที่ขุดจากโปนนำมาทุบให้ละเอียดผสมกับน้ำมีลักษณะคล้ายกับการผสมปูนซิเมนต์ แล้วนำไปก่อเลียนแบบจากเตาดินโปนนำผลิตภัณฑ์ไปวางเรียงและเผา เตาแบบนี้ให้

ประสิทธิภาพเท่ากับการเผาผลิตภัณฑ์ในเตาแบบขุดดินโพน โดยสังเกตจากความแกร่งของผลิตภัณฑ์

ต่อมาช่างปั้นก่อเตาโบราณขึ้นใหม่ เรียกว่า “เตาแบบทรงประทุนเรือ” หลังจากที่มีการใช้เตาเผาแบบประทุนเรือแล้ว หน่วยงานพัฒนาชุมชน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม นำช่างก่อเตาเผาจากจังหวัดราชบุรีมาทำเตาให้กับกลุ่มบริเวณริมหนองแวง เตาเผาแบบนี้ ช่างปั้นดินเผาบ้านกลาง เรียกว่า “เตาเผาแบบรอยตีนควาย” เพราะมีลักษณะคล้ายกับรอยเท้าของควาย เตาเผาแบบนี้มีขนาดกะทัดรัดกว่าแบบทรงประทุนเรือ มีขนาดสั้นกว่า และประหยัดเชื้อเพลิงมากกว่า จึงได้รับความนิยมจากกลุ่มช่างปั้นบ้านกลาง และสมาชิกได้มาดูแบบเตาเผาชนิดนี้แล้ว วัดขนาดทุกส่วนไปก่อเตาเผาใช้เอง มีการทูลเตาเผาแบบประทุนเรือทิ้งแล้วก่อเตาเผาแบบใหม่แทน ในปี พ.ศ. 2547 กรมวิทยาศาสตร์บริการ กระทรวงอุตสาหกรรม ได้เข้ามาส่งเสริมการก่อเตาให้กับกลุ่มช่างปั้นดินเผาบ้านกลาง หมู่ที่ 1 เป็น 1 ใน 7 เตานอกจากเตาแบบรอยควาย เตาแบบนี้นิยมเรียกกันว่า “เตาเผาแบบแมลงป่อง” เพราะดูจากรูปแปลน แล้วมีลักษณะคล้ายกับแมลงป่องสามารถทำให้ประหยัดเชื้อเพลิงได้

การผลิตเครื่องปั้นดินเผา ทำขึ้นเพื่อใช้ตามวัฒนธรรมความเป็นอยู่และสนองตามความต้องการความเป็นขั้นพื้นฐานใช้ในชีวิตประจำวันเป็นส่วนใหญ่ เช่น เครื่องใช้ประกอบพิธีกรรม การเกิด การรักษา การตาย เครื่องใช้จับปลา เครื่องใช้สอย เครื่องใช้ในครัวเรือน

รวมทั้งพบองค์ความรู้การทำเครื่องปั้นดินเผา ดังนี้

1. ดิน มีการเลือกบ่อดิน การเบิกหน้าดิน การขุดหน้าดินเพื่อพิจารณาสีของดิน ถ้าดินสีแดง เขียวซีม้จะเป็นดินที่ดีมาก ดินที่ใช้ทำเครื่องปั้นดินเผาไม่ดี คือ ดินสีเหลือง สีชมพู อมเหลือง ผิวของดินลื่นพร้อมทั้งมีความซากอยู่ในตัวถึงจะดี ถ้ามีอย่างใดอย่างหนึ่งจะไม่ค่อยดี ส่วนการจัดเก็บดินจะต้องไม่ให้ถูกน้ำฝน เมื่อเก็บดินมาแล้วจะนำดินไปตากแห้งแล้วนำไปทูลดิน แล้วบดดิน เพื่อทำดินเชื้อโดยการแฉ่ดิน ประมาณ 30 นาที นำไปผสมดินในบ่อที่เตรียมไว้มีส่วนผสม คือ มีดินเหนียว ร้อยละ 80 ดินทราย ร้อยละ 20 ต่อมาทำการนวดดินโดยใช้คน หรืออาจใช้เครื่องทุ่นแรง และพักดินโดยห่อด้วยพลาสติกเพื่อไม่ให้ลมเข้า

2. อุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ดังนี้ อุปกรณ์การเตรียมดิน ได้แก่ ไห โอง क्रमอง เครื่องบด อุปกรณ์การขึ้นรูป ได้แก่ ไม้กรอเบ้า แป้นรองเบ้า ไม้ตี แบ่งเป็น ไม้ค่อ และไม้หลาบ อุปกรณ์การตกแต่งลวดลาย ได้แก่ ไม้ลาย วัสดุแข็ง ใบสับปะรด อุปกรณ์การเผา ได้แก่ หลักเตา หนอนหนูน

3. การผลิตเครื่องปั้นดินเผา มีการดำเนินการในด้านต่าง ๆ ดังนี้ การออกแบบที่ใช้การออกแบบดั้งเดิม มูลเหตุเกิดจากธรรมชาติ ความเชื่อ ความรู้สึก จินตนาการ และการออกแบบที่ทศในสมอง เป็นการสร้างสรรค์ และเหตุจากการดำรงชีวิต และชนิดของผลิตภัณฑ์ ได้แก่ ไห ได้แก่ ไหใส่น้ำ ไหใส่ปลาร้า ไหปากกว้างโอง ได้แก่ แอ่งใส่น้ำ อุ้งน้ำ ต้ม ครก หม้อดิน หม้อต้ม ขามใส่ออาหาร คนโทใส่น้ำ ภาชนะใส่เหล้า เขือกใส่น้ำ

4. การปั้น มีการถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่อง การปั้น การปั้นขึ้นรูป ได้แก่ การขึ้นรูปอย่างอิสระ การขึ้นรูปด้วยการกด การใช้แป้นหมุนที่ใช้แรงคน หรือแรงเครื่องในการขึ้นรูป และขั้นตอนการปั้น ได้แก่ การเตรียมดิน การสั้ว การตกแต่ง การฟุ้งลม ผลิตภัณฑ์ดีจะมีเม็ดทรายลอยขึ้นที่ขอบของชิ้นงาน

5. การเผาผลิตภัณฑ์ ซึ่งการเผาจะเป็นแบบ Stone Ware ในอุณหภูมิ 1000-1200 C โดยเผาที่ละ 1,000-2,000 ชิ้น มีการดำเนินการเผา ดังนี้ การเลือกฟืน ฟืนจะต้องแห้งสนิท ฟืนที่ให้ความร้อนสูง หรือดีคือฟืนจากไม้มะม่วง ไม้กระถินเทศ ไม้ฟืนที่ให้ความร้อนอย่างอื่น เช่น ไม้กระบก ไม้มะขาม ไม้สะแก ไม้เบญจพรรณ ไม้ยูคาลิปตัส ไม้ยางพารา ไม้ติ้ว ส่วนการเผา มีการเผาหลายรูปแบบ เช่น ใช้เผาด้วยฟาง เตาเผาโพน เตาเผาทรงประทุนเรือ ก่อนปี พ.ศ. 2547 ใช้เตาเผาแบบรอยดินควาย ต่อมานับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 ใช้เตาเผาแบบแมลงป่อง เตาเผาชนิดนี้ได้ถูกพัฒนาขึ้นโดยส่วนภาครัฐเพื่อลดการใช้พลังงาน การจัดวางผลิตภัณฑ์ ถ้าหากผลิตภัณฑ์ชิ้นเล็กจะวางซ้อนกันขึ้น 12-15 ชั้น ถ้าหากผลิตภัณฑ์ชิ้นใหญ่จะวางซ้อนกัน 6-8 ชั้น ส่วนการจัดเรียงจะเรียงห่างระหว่างช่วงชั้นของผลิตภัณฑ์ประมาณ 5 เซนติเมตรกระบวนการเผานั้นจะแบ่งเป็น 3 ช่วง ช่วงแรกเป็นการเรียงผลิตภัณฑ์ใส่เตาเผา ช่วงที่สองจะเป็นการตรวจสอบความแข็งแรงของผลิตภัณฑ์โดยการตรวจสอบดูก้อนดินทดสอบ ช่วงที่สามจะเป็นช่วงที่ปิดเตาไว้ 3 วัน และการเปิดเตา จะมีการตรวจสอบคุณภาพผลิตภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์ที่ดีจะมีสีดำ หากพิจารณาจากส่วนปากของผลิตภัณฑ์ใ้ลดลงจะมีสีดำ และมีสีอ่อนลงมาตามลำดับ

จากข้อมูลดังกล่าวมาการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน สามารถสรุปเป็นกลุ่มภูมิปัญญา ซึ่งแสดงการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยแบ่งตามประเภทของภูมิปัญญา และมูลเหตุแห่งการพัฒนา ตามตารางที่ 4.3 ดังนี้

ตารางที่ 4.3 แสดงการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน แบ่งตามประเภท
ภูมิปัญญา และมูลเหตุแห่งการพัฒนา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น	ประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่น					มูลเหตุแห่งการพัฒนา				
	ด้านอุตสาหกรรม และหัตถกรรม	ด้านแพทย์แผนไทย	ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี	ด้านโภชนาการ	รวมจำนวนครั้ง	ภูมิปัญญาต้นแบบ	ภูมิปัญญาผู้นำ	ทรัพยากร	ความเชื่อ	รวมจำนวนครั้ง
1. การทำหน้ากากผีตาโขน	✓		✓		2	✓	✓		✓	3
2. การสู่ขวัญ			✓		1	✓			✓	2
3. ผักคอกนแคน		✓		✓	2	✓	✓			2
4. สมุนไพรลูกประคบ		✓			1	✓		✓		2
5. ปลาร้าข้ามปี	✓			✓	2	✓	✓			2
6. เครื่องปั้นดินเผา	✓				1	✓	✓	✓		3
รวมจำนวนครั้ง	3	2	2	2	9	6	4	2	2	14

จากตารางที่ 4.3 การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบนจำแนกตามประเภทของภูมิปัญญา และตามมูลเหตุแห่งการพัฒนา ได้ดังนี้

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น แบ่งได้ ดังนี้

ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เรื่อง การทำหน้ากากผีตาโขน ปลาร้าข้ามปี และเครื่องปั้นดินเผา

ด้านการแพทย์แผนไทย เรื่อง ผักคอกนแคน และสมุนไพรลูกประคบ

ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี เรื่อง การทำหน้ากากผีตาโขน และการสู่ขวัญของชาวอีสาน

ด้านโภชนาการ เรื่อง ปลาร้าข้ามปี และผักคอกนแคน

มูลเหตุแห่งการพัฒนา แบ่งได้ ดังนี้

มูลเหตุแห่งการพัฒนาการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มากที่สุด คือ จากต้นแบบของภูมิปัญญาท้องถิ่น รองลงมา คือ ผู้นำที่สามารถพัฒนาเป็นธุรกิจชุมชนถึงวิสาหกิจชุมชน ความสำคัญของการเห็นคุณค่าของทรัพยากรที่มีความอุดมสมบูรณ์ เช่น ป่าชุมชน สมุนไพรและความเชื่อ ตามลำดับ

จากข้อมูลทีกล่าวมาข้างต้นพิจารณาจากประเภท และมูลเหตุแห่งการพัฒนา ตามภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน พบ ดังนี้

การทำหน้ากากผีตาโขน เมื่อจัดประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นพบว่าอยู่ในด้าน อุตสาหกรรมและหัตถกรรม และด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ส่วนมูลเหตุแห่งการพัฒนา มาจากภูมิปัญญาต้นแบบ ภูมิปัญญาผู้นำ และความเชื่อ

การสู้ขัวญของชาวอีสาน เมื่อจัดประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นพบว่าอยู่ในด้าน ปรัชญา ศาสนา และประเพณี ส่วนมูลเหตุแห่งพัฒนามาจากภูมิปัญญาต้นแบบ และความเชื่อ

ผักคอนแค้น เมื่อจัดประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่าอยู่ในด้านด้าน การแพทย์แผนไทย และด้านโภชนาการ ส่วนมูลเหตุแห่งพัฒนามาจากภูมิปัญญาต้นแบบ และภูมิปัญญาผู้นำ

สมุนไพรลูกประคบ เมื่อจัดประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่าอยู่ในด้าน การแพทย์แผนไทย ส่วนมูลเหตุแห่งพัฒนามาจากภูมิปัญญาต้นแบบ และทรัพยากร

ปลาร้าขำปีเมื่อจัดประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่าอยู่ในด้านอุตสาหกรรม และหัตถกรรม และด้านโภชนาการ ส่วนมูลเหตุแห่งพัฒนามาจากภูมิปัญญาต้นแบบ และ ภูมิปัญญาผู้นำ

เครื่องปั้นดินเผา เมื่อจัดประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่าอยู่ในด้าน อุตสาหกรรมและหัตถกรรม ส่วนมูลเหตุแห่งพัฒนามาจากภูมิปัญญาต้นแบบภูมิปัญญาผู้นำ และทรัพยากร

4.2 รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน

4.2.1 การทำหน้ากากผีตาโขน

รูปแบบการถ่ายทอดการทำหน้ากากผีตาโขนจะมีทั้งผีตาโขนน้อยและผีตาโขน ใหญ่ซึ่งรูปแบบการถ่ายทอดจะแตกต่างกันตามลักษณะของผีตาโขน กลุ่มผู้ที่เล่นผีตาโขนน้อยมีความชำนาญในการทำหน้ากาก ส่วนใหญ่ได้รับการกล่อมเกลาทางศิลปะตั้งแต่วัยเยาว์ทำให้เป็นผู้ที่มีความละเอียดอ่อน มีจิตใจที่โอบอ้อมอารี จึงเอื้อเพื่อแผ่ความรู้การทำหน้ากาก ผีตาโขนโดยไม่ปิดบังให้กับเยาวชนรุ่นต่อรุ่น เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำหน้ากากผีตาโขน ในชุมชนที่ทำเพื่อร่วมงานบุญหลวงในขบวนการเล่นผีตาโขนประจำปีนั้น ๆ การถ่ายทอดจะ ไม่มีค่าตอบแทนค่าสอนเป็นเงิน แต่เป็นการให้วาม ทำให้ภูมิปัญญาได้รับการนับถือจาก ชุมชนอย่างแท้จริง ส่วนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำผีตาโขนใหญ่จะเป็นการถ่ายทอดจาก

บรรพบุรุษมาเป็นทอด ๆ ตามผู้สืบสันดานภายในครอบครัว หรือในตระกูลผู้สืบทอดนั้น ซึ่งปัจจุบันการสืบทอดอยู่ในตระกูลของชายจบ ลูกหลานอยู่ที่ใดก็ตามเมื่อถึงเทศกาลงานบุญหลวง ก็จะต้องมาทำผีตาโขนใหญ่เข้าร่วมขบวน และชายจบเป็นผู้บอกสารแก่ชุมชนว่างานบุญหลวงนั้นจะเริ่มเมื่อใดของทุกปี ส่วนการทำผีตาโขนใหญ่ยังคงมีการพัฒนาการทำให้แตกต่างจากเดิมมาก หรือมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก

การถ่ายทอดมี 2 ลักษณะ ทั้งด้านการทำหน้ากาก และด้านเรื่องราวของผีตาโขน พบว่ามีรูปแบบการถ่ายทอด 5 รูปแบบ คือ รูปแบบผ่านสื่อบุคคล คนต่อคน รุ่นต่อรุ่น กลุ่มต่อกลุ่ม ชุมชนต่อชุมชน รูปแบบผ่านสื่อที่เป็นแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น รูปแบบผ่านสื่อบทเพลง รูปแบบผ่านวัฒนธรรมและประเพณี และรูปแบบผ่านสื่อโทรทัศน์ และสื่อต่าง ๆ โดยมีวิธีการถ่ายทอดมีรายละเอียด ดังนี้

1. การปฏิบัติจริง มีการเรียนรู้จากคนรุ่นก่อนในชุมชน โดยคนที่มีอายุน้อยกว่า เข้ากลุ่มผู้ทำหน้ากากผีตาโขนเพื่อเรียนรู้วิธีการทำในลักษณะครูพักลักจำ โดยสังเกตการณ์ทำงานจากรุ่นพี่ในระยะแรก ๆ เมื่อทำได้แล้วจะแยกไปตั้งกลุ่มใหม่ เพื่อทำหน้ากากผีตาโขนใช้เล่นในประเพณีผีตาโขน

2. การทำให้ดู หรือเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงให้กับผู้ที่สนใจ แต่ปัจจุบันจะเป็นการถ่ายทอดลักษณะเครื่องญาติ เพื่อผลทางธุรกิจ

3. การถ่ายทอดเชิงธุรกิจ ซึ่งแต่ละกลุ่มจะสร้างสรรค์งานให้มีสีสัน และลวดลายสะดุดตา โดยการสร้างงานศิลปะบนหน้ากากผีตาโขนให้มีความโดดเด่น และสวยงามแตกต่างจากกลุ่มอื่น เพื่อเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม ถือได้ว่าเป็นการแข่งขันในทางธุรกิจ

4. ถ่ายทอดผ่านแหล่งเรียนรู้ชุมชน โดยกลุ่มตลาด และกลุ่มหลังตลาด มีการหมุนเวียนสาธิตการทำหน้ากากผีตาโขนภายในพิพิธภัณฑ์ผีตาโขนเมืองด่านซ้าย วัดโพนชัย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

5. ถ่ายทอดผ่านการละเล่นผีตาโขนในประเพณีบุญหลวง

6. ถ่ายทอดผ่านบทเพลง ผ่านคำร้อง ทำนองเพลง

7. ถ่ายทอดตามผู้สืบสันดาน ในตระกูลผนวกกับความเชื่อของคนในกลุ่มคนที่สืบทอดการทำผีตาโขนใหญ่

8. ถ่ายทอดเนื้อหาผ่านกระบวนการเรียนการสอน

9. ถ่ายทอดโดยผ่านสื่อต่าง ๆ ได้แก่ รายการโทรทัศน์ สื่อมวลชน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) วิทยุ วารสาร และดาวเทียม ASTV สื่อนิทรศการ

10. ถ่ายทอดผ่านหน่วยงานราชการ เช่น วัด การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเลย เป็นต้น

4.2.2 การสู่ขวัญ

การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสู่ขวัญของชาวอีสาน วิธีการศึกษาดิฉันนั้นศิษย์ และครูมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดเน้นการปฏิบัติตามหลักธรรมของสอนของครู หรืออาจมีการศึกษา และทดลองด้วยตัวเอง มักจะไม่มีการบันทึกข้อมูล มีการใช้สรีระร่างกาย และอายตนะของตนเองเป็นเครื่องมือในการศึกษา ส่วนในปัจจุบันวิธีการศึกษาต้องได้รับการรับรองจากหน่วยงานทางด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่วนศิษย์และครูมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิด อาจเป็นการเรียนรู้กันในครอบครัว หรือเครือข่ายของตน มีการบันทึกข้อมูลในเอกสาร เช่น ใบบลานอีสาน หรือบันทึกในเอกสารอื่น ๆ อย่างเป็นระบบ มีตำรา มีการทดลอง และฝึกฝนด้วยตนเอง เพิ่มพูนความรู้อยู่เสมอ และคิดค้นเพิ่มเติมพิธีการสู่ขวัญให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น

การถ่ายทอดมี 3 รูปแบบ ดังนี้

การถ่ายทอดความรู้พิธีการสู่ขวัญในครอบครัว คือ บิดาเป็นหมอสู่ขวัญได้ ถ่ายทอดวิชาการสู่ขวัญสู่บุตร พี่น้อง เครือญาติใกล้ชิด การถ่ายทอดพิธีการสู่ขวัญให้แก่กันเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาไว้ ซึ่งความรู้หลายอย่างไม่มีการเผยแพร่ให้ผู้อื่นเพราะถือเป็นเรื่องมงคลของวงศ์ตระกูล เช่น ความรู้เรื่องโหราศาสตร์ หมอสูตรส่วนใหญ่จะมีเคล็ดลับเก็บเอาไว้ถ่ายทอดให้ลูกหลานที่ตนต้องการให้เป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาเท่านั้น

การถ่ายทอดความรู้ และพิธีการสู่ขวัญจากครู โดยครูพราหมณ์จะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ความชำนาญ และมวลประสบการณ์ให้แก่บุคคลอื่นที่สนใจสมัครเป็น “ศิษย์” ซึ่งครูก็เคยได้รับการถ่ายทอดจากครูของตนในลักษณะเดียวกัน ครูจะเป็นผู้ถ่ายทอดพิธีการสู่ขวัญให้แก่ลูกศิษย์ ด้วยการฝึกทักษะหรือวิธีการต่าง ๆ ตลอดจนถ่ายทอดทั้งในด้านเนื้อหา รูปแบบ และหัวใจของการสู่ขวัญ

การเรียนรู้ด้วยตนเอง กล่าวคือ บุคคลใดมีความสนใจก็สามารถศึกษาจากเอกสาร หรือตำราบทสู่ขวัญต่าง ๆ นำมาศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเอง สอบถามผู้รู้ ตลอดจนเฝ้าสังเกตพิธีการประกอบการสู่ขวัญในท้องถิ่น แล้วทดลองปฏิบัติ ฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ เช่น การสู่ขวัญ การสู่ขวัญต้นไม้ การสู่ขวัญปลา เป็นต้น

4.2.3 ผักกอนแคน

การถ่ายทอดความรู้เรื่องผักกอนแคน มีวิธีการถ่ายทอดแบบดั้งเดิมกับแบบปัจจุบัน แบบดั้งเดิมเป็นการถ่ายทอดโดยเรียนรู้ตามธรรมชาติตามความสมบูรณ์ของธรรมชาติ

สิ่งแวดล้อม ปัจจุบันมีวิธีการถ่ายทอดในระบบการศึกษา และนอกระบบการศึกษา กล่าวคือ ครูสอนในเนื้อหาฝึกพื้นบ้าน เช่น วิธีการทำแป้งนัว เรื่องป่าชุมชน และหรือลงปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเรียนรู้จริงที่สวนป่าของครูต้นแบบ ส่วนการถ่ายทอดนอกระบบโรงเรียน เช่น มีการถ่ายทอดในลักษณะเครือข่ายมีการฝึกปฏิบัติจริงที่ศูนย์การเรียนรู้อินแปง โดยผ่านหลักสูตรการอบรมเครือข่ายอินแปง จำนวน 5 วัน ซึ่งมีการสอนเรื่องผักคอนแกน

4.2.4 ลูกประคบ

การถ่ายทอดของครูภูมิปัญญา ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาสมุนไพรลูกประคบ หมอสมุนไพรบ้านนาได้รับการถ่ายทอดมาจากคนในครอบครัว ถ่ายทอดมาจาก ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ สามี หรือภรรยา ซึ่งวิธีการถ่ายทอดแตกต่างกันไปตามการได้รับการถ่ายทอดต่อ ๆ กันมา จากบรรพบุรุษของภูมิปัญญานั้น ๆ นอกจากนี้อาจได้รับการถ่ายทอดจากบุคคลอื่น เช่น พระภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือการเรียนรู้ด้วยตนเอง

การถ่ายทอดให้กับนักเรียน การถ่ายทอดการทำสมุนไพรลูกประคบในโรงเรียน ครูจะเชิญหมอยาสมุนไพรในชุมชนมาถ่ายทอดความรู้ให้นักเรียนด้วยวิธีการสาธิตให้ดู และให้นักเรียนการปฏิบัติจริงให้รู้จักการผสมสมุนไพรพัฒนาถ่ายทอดองค์ความรู้ภายในและภายนอก เพื่อทำเป็นสมุนไพรลูกประคบที่ใช้ในการบำบัดรักษาผู้รับการรักษา จนกว่านักเรียนเกิดทักษะสามารถทำสมุนไพรลูกประคบ และทำการประคบให้ผู้รับการรักษาได้มีการบันทึกข้อมูลเพื่อนำไปเป็นผลิตภัณฑ์ 1 โรงเรียน 1 ผลิตภัณฑ์ มีการปลูกฝังให้นักเรียนรักถิ่นเกิด และเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างความตระหนักถึงสิ่งที่มีคุณค่าสมุนไพรในชุมชนของตัวเองมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการบำบัด หรือการบำรุงสุขภาพ ที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น และการทำให้ผู้เรียนรู้จักประโยชน์ การขยายพันธุ์ การดูแลรักษา การปลูกเพิ่มเติม ซึ่งไม่ให้คนที่ไม่รู้จักสมุนไพรทำลาย พร้อมแนะนำให้ผู้ศึกษาสมุนไพรด้วย ซึ่ง เป็นการอนุรักษ์สมุนไพรให้คงอยู่ต่อไป

4.2.5 ปลาร้าขำมปี

ชุมชนบ้านน่านำปลาที่จับได้ในชุมชนมาถนอมอาหารเป็นปลาร้าเป็นปกติซึ่งชุมชนได้รับองค์ความรู้การทำปลาร้าต่อ ๆ กันมาหลายรุ่น หลายชั่วอายุคน ต่อมามีการพัฒนาการทำปลาร้าเป็นปลาร้าขำมปี ซึ่งมีการนำเอาความรู้ที่มีอยู่ภายในมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันจนเป็นปลาร้าขำมปี มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อให้กลุ่มชนรุ่นหลังได้เรียนรู้ และต่อจากนั้นมามีการพัฒนาต่อยอดจนเป็นองค์ความรู้ใหม่เป็นปลาร้าขำมปีที่สามารถแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งลักษณะของการถ่ายทอด ดังนี้

การถ่ายทอดความรู้การทำปลาร้าข้ามปีมี 3 ลักษณะ คือ

การถ่ายทอดในชุมชน มีการถ่ายทอดโดยผ่านสถาบันครอบครัว ผู้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดคือ บรรพบุรุษ เครือญาติ มีภูมิปัญญา และมีประสบการณ์การทำปลาร้าในครอบครัว ผู้เรียนคือ ลูก หลาน หรือเครือญาติ ใช้วิธีการถ่ายทอดโดยการสอนบอกเล่า แนะนำปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่างพร้อมลงมือปฏิบัติจริง บางส่วนมีการเรียนรู้ด้วยตนเองโดยการสังเกต การสอบถามและการทดลองปฏิบัติจริง เมื่อชำนาญแล้วจะสามารถเป็นผู้สอนในรุ่นหลังต่อไป นอกจากนี้ยังเกิดประโยชน์ในการกลมเกลียวทางสังคมแบบค่อยเป็นค่อยไป ผู้รับการถ่ายทอดจะเกิดการเรียนรู้ตามวิถีชีวิต และสภาพแวดล้อม

การถ่ายทอดของกลุ่มปลาร้าข้ามปี กลุ่มมีการถ่ายทอดความรู้ในลักษณะบุคคลต่อบุคคล ซึ่งผู้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอด คือ ประธานกลุ่ม หรือผู้นำกลุ่มปลาร้าข้ามปีที่ได้รับการเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีชื่อเสียงในการทำปลาร้าของชุมชน พร้อมทั้งมีการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารสิ่งพิมพ์ และสื่อต่าง ๆ รวมทั้งการเข้ารับการอบรม การสัมมนา และการศึกษาดูงานผลิตภัณฑ์อื่นแล้วนำความรู้ที่ได้มาพัฒนาคัดแปลงเป็นปลาร้าข้ามปี และเป็นปลาร้าที่แปรรูปพร้อมจำหน่ายในบรรจุภัณฑ์ที่ได้รับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน (มผช.) ผู้รับการถ่ายทอดคือ สมาชิกกลุ่มปลาร้าข้ามปี โดยผู้นำถ่ายทอดให้กับสมาชิกกลุ่มปลาร้าข้ามปี และมีการเรียนรู้ร่วมกันโดยใช้เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผสมผสานภูมิปัญญาดั้งเดิมและวิทยาการสมัยใหม่เข้าด้วยกัน แล้วทดลองทำ สังเกตประสบการณ์พัฒนาขึ้นตามลำดับกระทั่งสามารถคิดค้นสูตรปลาร้าข้ามปีได้ แล้วคิดค้นผลิตภัณฑ์ปลาร้าข้ามปีให้มีความหลากหลายเปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการของผู้บริโภค และสภาพแวดล้อมของสังคมด้วยการใช้เทคโนโลยีการผลิตเพื่อการจำหน่าย

การถ่ายทอดผ่านหลักสูตรท้องถิ่น มีการถ่ายทอดความรู้การทำปลาร้าของกลุ่มปลาร้าข้ามปีให้กับเยาวชนโดยจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น จำนวน 2 หลักสูตร คือ การทำปลาร้าและการทำปุ๋ยชีวภาพ จากนั้นปลาร้า ใช้วิธีการการสาธิต และการลงมือปฏิบัติจริง ซึ่งทำให้เยาวชนผู้รับการถ่ายทอดได้รับประสบการณ์โดยตรง

4.2.6 เครื่องปั้นดินเผา

การถ่ายทอดการทำผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาจากภูมิปัญญาของท้องถิ่น เดิมมีองค์ความรู้มาจากแหล่งอื่น คือ ปู่ไห ชักชวนให้ชาวบ้านมาปั้นเครื่องปั้นดินเผาจากวัสดุอุปกรณ์ของท้องถิ่นหลากหลายที่เหมาะสมในการทำเครื่องปั้นดินเผา ต่อมาชุมชนมีความรู้แล้วนำความรู้ไปถ่ายทอดในครัวเรือน ส่วนมากผู้ชายจะรับการถ่ายทอดเป็นหลัก เช่น การเลือกดิน การเลือกฟืน การขุดดิน การตากดิน การบดดิน การแช่ดิน การนวดดิน การก่อเตาเผา การปั้น การออกแบบ การตกแต่งลวดลาย ส่วนผู้หญิงจะทำหน้าที่รอง คือ เป็นผู้สนับสนุนเกี่ยวกับ

การปั้น เช่น การลีดดิน การหมุนแป้น การตากผลิตภัณฑ์ การสังเกตสีของผลิตภัณฑ์ การคัดเลือกผลิตภัณฑ์ที่ได้มาตรฐาน หรือสามารถเป็นผู้สนับสนุนงาน ทำงานควบคู่ไปกับสามีได้ ทั้งนี้เป็นการถ่ายทอดตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นไปตามวิถีชีวิตของแต่ละครอบครัว ทำให้เกิดความผูกพันภายในครอบครัว แล้วยังนำองค์ความรู้ไปเริ่มต้นสร้างครอบครัวใหม่ และประกอบอาชีพด้านการทำเครื่องปั้นดินเผาบ้านกลาง จากการศึกษาผู้รับการถ่ายทอดที่มีอายุน้อยที่สุดเริ่มอายุ 7 ขวบขึ้นไป ครูภูมิปัญญาผู้เป็นพ่อจะมีการถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว และเป็นการถ่ายทอดจากพ่อสู่ ลูกชาย ลูกเขย หลานชาย และหลานเขย ตามลำดับ ครูภูมิปัญญาผู้เป็นแม่ จะเน้นการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการสนับสนุนการปั้นเครื่องปั้นดินเผาให้กับลูกสาว ลูกสะใภ้ หลานสาว และหลานสะใภ้ ต่อมากลุ่มอาชีพเครื่องปั้นดินเผาได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้จากภายนอกทั้งหน่วยราชการ และชุมชนนำมาบูรณาการกับภูมิปัญญาเครื่องปั้นดินเผาแบบเดิม รวมทั้งพัฒนาเยาวชนในชุมชนเพื่อถ่ายทอดธุรกิจการทำเครื่องปั้นดินเผาแนวใหม่ เพื่อพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผารูปแบบใหม่ที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง

การถ่ายทอดในลักษณะอื่น ๆ ดังนี้

1. ช่างสู้อาวุโสเล่าประสบการณ์ และเทคนิคต่าง ๆ ให้ฟังโดยละเอียดแบบไม่ปิดบัง แล้วนำองค์ความรู้และเทคนิคต่าง ๆ ไปสู่การปฏิบัติ การทดลองทำ ประยุกต์ใช้ และดัดแปลงพัฒนาจนถึงปัจจุบัน

2. ศึกษาหาข้อดี ข้อเสียของการปั้นของภูมิปัญญา แล้วพัฒนาต่อยอด โดยการตระเวนไปดูช่างปั้นทุกคนในตำบลเพื่อเปรียบเทียบกับความรู้ทางด้านภูมิปัญญาที่ตนมีนำจุดเด่นของแต่ละที่มาประยุกต์ให้เหมาะสมกับความถนัด และความชอบพัฒนาฝีมือการปั้นจนเกิดทักษะ และมีผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของตนจนถึงปัจจุบัน

3. ศึกษาดูงานแล้วมาถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ได้รับมาจากแหล่งต่าง ๆ สู่สมาชิกเครื่องปั้นดินเผาบ้านกลาง

4. การถ่ายทอดความรู้จากส่วนราชการ เช่น การอบรมการผลิตแม่พิมพ์ด้วยปูนปลาสเตอร์ การเทพิมพ์ การออกแบบผลิตภัณฑ์ที่ทันสมัย ส่วนใหญ่การถ่ายทอดจะเป็นการสาธิตและลงมือปฏิบัติ

จากข้อมูลดังกล่าวมาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน สามารถสรุปเป็นช่องทางการสื่อสารในการถ่ายทอดองค์ความรู้ได้ดังตารางที่ 4.4 ดังนี้

ตารางที่ 4.4 แสดงช่องทางการสื่อสารในการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสาน

ตอนบน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น	ผู้สืบสานงาน	พราหมณ์	พระ	บุคคล	ครอบครัว	กลุ่ม	วัด	ชุมชน	ผู้นำ	ผู้นำกลุ่มย่อย	เครือข่าย	องค์กรของรัฐ	องค์กรเอกชน	นักเรียน	รวมจำนวนครั้ง
1. การทำหน้ากาก ผีตาโขน	✓			✓	✓	✓		✓							5
2. การสู้วัว	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓							7
3. ผักคอนแคน				✓		✓		✓	✓	✓	✓				6
4. สมุนไพรลูก ประคบ	✓		✓	✓	✓	✓		✓		✓	✓	✓	✓		10
5. ปลาข้าวต้ม	✓			✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓		10
6. เครื่องปั้นดินเผา	✓			✓	✓	✓		✓	✓			✓		✓	8
รวมจำนวนครั้ง	5	1	2	6	5	5	1	6	3	3	3	3	1	3	

จากตารางที่ 4.4 การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบนมีช่องทางการสื่อสารในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ดังนี้

ช่องทางการสื่อสารในการถ่ายทอดองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน มากที่สุด คือ บุคคล และชุมชน รองลงมา คือ ครอบครัว กลุ่ม ผู้สืบสานงาน ผู้นำ ผู้นำกลุ่มย่อย เครือข่าย องค์กรของรัฐ พระ นักเรียน พราหมณ์ และองค์กรเอกชน ตามลำดับ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบนที่ใช้ช่องทางการสื่อสารในการถ่ายทอดองค์ความรู้มากที่สุด คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องสมุนไพรลูกประคบ และปลาข้าวต้ม รองลงมา คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องเครื่องปั้นดินเผา การสู้วัวของชาวอีสาน ผักคอนแคน และหน้ากากผีตาโขน ตามลำดับ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานตอนบนใช้ช่องทางการสื่อสารในการถ่ายทอดองค์ความรู้ เรียงตามภูมิปัญญาท้องถิ่น มากที่สุด สามลำดับแรก คือ

สมุนไพรลูกประคบใช้ช่องทางการสื่อสารในการถ่ายทอดองค์ความรู้ มากที่สุด 10 ช่องทาง คือ ผู้สืบสานงาน พระ บุคคล ครอบครัว กลุ่ม ชุมชน ผู้นำกลุ่มย่อย เครือข่าย องค์กรของรัฐ และนักเรียน

ปลาร้าข้ามปี ใช้ช่องทางการสื่อสารในการถ่ายทอดองค์ความรู้ มากที่สุด 10 ช่องทาง คือ ผู้สืบสันดาน บุคคล ครอบครัว กลุ่ม ชุมชน ผู้นำ ผู้นำกลุ่มย่อย เครือข่าย องค์กรของรัฐ และองค์กรเอกชน

เครื่องปั้นดินเผา ใช้ช่องทางการสื่อสารในการถ่ายทอดองค์ความรู้ 8 ช่องทาง คือ ผู้สืบสันดาน บุคคล ครอบครัว กลุ่ม ชุมชน ผู้นำ องค์กรของรัฐและนักเรียน

การสู่ขวัญ ใช้ช่องทางการสื่อสารในการถ่ายทอดองค์ความรู้ 7 ช่องทาง คือ ผู้สืบสันดาน พราหมณ์ พระ บุคคล ครอบครัว วัด และชุมชน

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาสามารถสรุปวิธีการการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน สามารถเขียนแสดงเป็นผังตารางที่ 4.5 ดังนี้

ตารางที่ 4.5 แสดงวิธีการการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น	การค้นคว้าจากเอกสาร สื่อ ไทย-	การแลกเปลี่ยนเรียนรู้	การสอบถาม	การศึกษาดูงาน	การเรียนรู้ด้วยตนเอง	การสอน	การสังเกต	การอบรมสัมมนา	การวิจัย	จำนวนครั้ง
1. หน้ากากผีตาโขน			✓		✓	✓	✓			4
2. ปลาร้าข้ามปี	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	9
3. เครื่องปั้นดินเผา		✓	✓	✓	✓	✓	✓			6
4. ผักคอนแคน						✓	✓	✓		3
5. สมุนไพรลูกประคบ			✓			✓		✓		3
6. การสู่ขวัญ	✓	✓	✓		✓	✓	✓			6
จำนวนครั้ง	2	3	5	2	4	6	5	3	1	

จากตารางที่ 4.5 วิธีการการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน ดังนี้

วิธีการการถ่ายทอดองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบนใช้วิธีการถ่ายทอด มากที่สุด คือ การสอน (การบอก-การสาธิต-การปฏิบัติ) รองลงมา คือ

การสอบถาม การสังเกต การเรียนรู้ด้วยตนเอง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การอบรมสัมมนา การค้นคว้าจากเอกสารจากสื่อภาษาไทยและสื่อต่างประเทศ และการศึกษาดูงาน ตามลำดับ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานตอนบนที่ใช้วิธีการการถ่ายทอดความรู้ เรียงตาม ภูมิปัญญาท้องถิ่นมากที่สุด สามลำดับแรก คือ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องปลาร้าข้ามปีใช้วิธีการถ่ายทอดมากที่สุด 9 วิธี คือ การค้นคว้าจากเอกสาร สื่อ ไทย-ต่างประเทศ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสอบถาม การศึกษาดูงาน การสอน การสังเกต การอบรมสัมมนา ตนเอง และการวิจัย

เรื่องปั้นดินเผา ใช้วิธีการการถ่ายทอด 6 วิธี คือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสอบถาม การศึกษาดูงาน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การสอน และการสังเกต

การสูชัวญ ใช้วิธีการการถ่ายทอด 6 วิธี คือการค้นคว้าจากเอกสาร สื่อ ไทย-ต่างประเทศ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสอบถาม การเรียนรู้ด้วยตนเอง การสอน และการสังเกต

ถ้าแบ่งวิธีการถ่ายทอดตามภาษาที่ใช้ พบว่า มีรูปแบบการถ่ายทอดที่ใช้คำพูด คือ การอบรมสัมมนา การพูดคุย การสอน รูปแบบการถ่ายทอดที่ไม่ใช้คำพูด คือ การสาธิต หลักสูตร แผ่นพับ การวิจัย รูปแบบผสมผสาน คือ การศึกษาดูงาน การเผยแพร่ทางสื่อวิทยุ โทรทัศน์

จากข้อมูลดังกล่าวมา สรุปประเภทของสื่อที่ใช้ในการเผยแพร่องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน สามารถเขียนจำแนก ตามตารางที่ 4.6 ดังนี้

ตารางที่ 4.6 แสดงประเภทสื่อที่ใช้ในการเผยแพร่องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสาน

ตอนบน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น	โทรทัศน์	วิทยุ	วารสาร	อินเทอร์เน็ต	ฐานข้อมูล	การแสดงผลดิจิทัล	ดาวเทียม	โปสเตอร์	นิทรรศการ	แผ่นพับ	บทเพลง	ชุดการเรียนรู้	วัฒนธรรมประเพณี	หมอลำ	ซีดีรอม	จำนวนครั้ง
1. การทำหน้ากาก ผีตาโขน	✓	✓	✓	✓			✓		✓		✓		✓			8
2. ปลาร้าข้ามปี				✓		✓		✓	✓	✓					✓	6
3. เครื่องปั้นดินเผา									✓				✓			2
4. ผักคอนแคน				✓	✓				✓			✓	✓	✓		6
5. สมุนไพร ลูกประคบ				✓					✓			✓				3
6. การสู่วัฒน				✓					✓							2
จำนวนครั้ง	1	1	1	5	1	1	1	1	6	1	1	2	2	1	2	

จากตารางที่ 4.6 ประเภทของสื่อที่ใช้ในการเผยแพร่องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน ดังนี้

สื่อที่ใช้มากที่สุดในการเผยแพร่องค์ความรู้ คือ สื่อนิทรรศการ รองลงมาคือ สื่ออินเทอร์เน็ต ชุดการเรียนรู้ สื่อวัฒนธรรมประเพณี ซีดีรอม โทรทัศน์ วิทยุ วารสาร ฐานข้อมูล การแสดงผลดิจิทัล ดาวเทียม โปสเตอร์ แผ่นพับ บทเพลง และสื่อหมอลำ ตามลำดับ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบนที่ใช้ประเภทของสื่อที่ใช้ในการเผยแพร่องค์ความรู้ เรียงตามภูมิปัญญาท้องถิ่น มากที่สุด สามลำดับแรก คือ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องการทำหน้ากากผีตาโขนมีการใช้สื่อในการเผยแพร่องค์ความรู้มากที่สุด 8 สื่อ คือ สื่อโทรทัศน์ วิทยุ วารสาร อินเทอร์เน็ต ดาวเทียม นิทรรศการ บทเพลง และวัฒนธรรมประเพณี

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องปลาร้าข้ามปีมีการใช้สื่อในการเผยแพร่องค์ความรู้ 6 สื่อ คือ นิทรรศการ อินเทอร์เน็ต การแสดงผลดิจิทัล โปสเตอร์ แผ่นพับ และซีดีรอม

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องผักคอนแคนมีการใช้สื่อในการเผยแพร่องค์ความรู้ 6 สื่อ คือ นิทรรศการ อินเทอร์เน็ต ฐานข้อมูล ชุดการเรียนรู้ หมอลำ และซีดีรอม

จากข้อมูลดังกล่าวมาสรุปเป็นรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน เขียนจำแนกรูปแบบการถ่ายทอด ตามตารางที่ 4.7 ดังนี้

ตารางที่ 4.7 แสดงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น	การถ่ายทอดผ่านการเรียนรู้ด้วยตนเอง	การถ่ายทอดผ่านบุคคล	การถ่ายทอดผ่านหลักสูตรท้องถิ่น	การถ่ายทอดผ่านสื่อ	การถ่ายทอดผ่านวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น	การถ่ายทอดผ่านบทเพลงท้องถิ่น	การถ่ายทอดผ่านแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น	การถ่ายทอดผ่านหน่วยงานของรัฐ	จำนวนครั้ง
1. หน้ากากผีตาโขน		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	7
2. ปลาข้าวต้ม		✓	✓				✓		3
3. เครื่องปั้นดินเผา		✓	✓	✓				✓	4
4. ผักคอนแคน		✓	✓	✓			✓		4
5. สมุนไพรลูกประคบ	✓	✓	✓				✓		4
6. การสู่วัฒน	✓	✓		✓	✓		✓		5
จำนวนครั้ง	2	6	5	4	2	1	5	2	

จากตารางที่ 4.7 รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบนมี 7 รูปแบบ รูปแบบที่ใช้มากที่สุด คือ การถ่ายทอดผ่านบุคคล รองลงมา คือ การถ่ายทอดผ่านหลักสูตรท้องถิ่น การถ่ายทอดผ่านแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น การถ่ายทอดผ่านสื่อ การถ่ายทอดผ่านการเรียนรู้ด้วยตนเอง การถ่ายทอดผ่านวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น การถ่ายทอดผ่านหน่วยงานของรัฐ และการถ่ายทอดผ่านบทเพลงท้องถิ่น ตามลำดับ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานตอนบนใช้รูปแบบการถ่ายทอด เรียงตามลำดับ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้รูปแบบการถ่ายทอดมากที่สุด สามลำดับแรก คือ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องการทำหน้ากากผีตาโขนมีรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมากที่สุด 8 รูปแบบ คือ การถ่ายทอดผ่านบุคคล การถ่ายทอดผ่านหลักสูตร การถ่ายทอดผ่านสื่อ การถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น การถ่ายทอดผ่านบทเพลงท้องถิ่น การถ่ายทอดผ่านแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น และการถ่ายทอดผ่านหน่วยงานของรัฐ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องการดูแลสุขภาพของชาวอีสานมีรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น 5 รูปแบบ คือ การถ่ายทอดผ่านการเรียนรู้ด้วยตนเอง การถ่ายทอดผ่านบุคคล การถ่ายทอดผ่านสื่อ การถ่ายทอดผ่านวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น และการถ่ายทอดผ่านแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องเครื่องปั้นดินเผา มีรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น 4 รูปแบบ คือ การถ่ายทอดผ่านบุคคล การถ่ายทอดผ่านหลักสูตรท้องถิ่น การถ่ายทอดผ่านสื่อ และการถ่ายทอดผ่านหน่วยงานของรัฐ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องผักกอนแคนมีรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น 4 รูปแบบ คือ การถ่ายทอดผ่านบุคคล การถ่ายทอดผ่านหลักสูตรท้องถิ่น การถ่ายทอดผ่านสื่อ และการถ่ายทอดผ่านแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น และภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องสมุนไพรลูกประคบมีรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น 4 รูปแบบ คือ การถ่ายทอดผ่านการเรียนรู้ด้วยตนเอง การถ่ายทอดผ่านบุคคล การถ่ายทอดผ่านหลักสูตรท้องถิ่น และการถ่ายทอดผ่านแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น

4.3 ผลผลิตกระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

4.3.1 การทำหน้ากากผีตาโขน

ปัจจุบันผลผลิตกระบวนการจัดการความรู้การทำหน้ากากผีตาโขน จำแนกตามหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล (OTOP) ดังนี้

4.3.1.1 ประเภทผ้า และเครื่องแต่งกาย มีการผลิตเสื้อยืดที่มีลวดลายทั้งที่ปักสัญลักษณ์เป็นรูปหน้ากากผีตาโขน และมีทั้งการสกรีนลายหน้ากากผีตาโขนลงบนเสื้อ ป้ายผ้า โหมยฉา และผ้าทอลายผีตาโขน

4.3.1.2 ประเภทเครื่องใช้เครื่องประดับ มีการทำเครื่องประดับทองคำเป็นรูปผีตาโขน เช่น สร้อย แหวน ต่างหูทองคำจำหน่าย เครื่องใช้ เช่น ที่ตั้งขวดไวน์รูปผีตาโขน โคมไฟรูปผีตาโขน เทอร์โมมิเตอร์รูปผีตาโขน เป็นต้น

4.3.1.3 ประเภทศิลปะประติมากรรมและของที่ระลึก มีการแปรรูปหลายรูปแบบ เช่น หน้ากากผีตาโขนขนาด เล็ก กลาง และใหญ่ ตุ๊กตาผีตาโขนที่แต่งชุดด้วยผ้าฝ้ายทอมือ พวงกุญแจผีตาโขน แม่เหล็กติดตู้เย็นรูปผีตาโขน ถ้วยรางวัลในงานกีฬา กระดิ่งผีตาโขน และถ้วยกาแฟผีตาโขน เป็นต้น

4.3.2 การสู่วัย

ปัจจุบันผลผลิตกระบวนการจัดการความรู้การสู่วัยที่ได้มีบทสวดการสู่วัย ดังนี้ สู่วัยบุรุษวัยคน สู่วัยแต่งงาน สู่วัยคนป่วย สู่วัยคนธรรมดา (สู่วัยผู้สูงอายุ เด็ก) สู่วัยแม่ออกกรรม สู่วัยขึ้นบ้านใหม่ สู่วัยเลื่อนยศเลื่อนตำแหน่ง สู่วัยข้าราชการที่ได้บรรจุใหม่ สู่วัยขุนนาง หรือข้าราชการผู้ใหญ่ที่มาเยี่ยม สู่วัยคนที่จะไปเป็นทหาร สู่วัยคนที่จะเดินทางไปทำงานต่างถิ่นหรือต่างประเทศ สู่วัยน้องใหม่ สู่วัยผู้ที่จบการศึกษาหรือผู้ที่ จะย้ายที่ทำงาน สู่วัยคนเกษียณราชการ สู่วัยพระภิกษุสงฆ์ (อวยพรพระภิกษุ) สู่วัยเสี่ยว สู่วัยงู สู่วัยปลา และสู่วัยต้นไม้ นอกจากนี้ยังได้สิ่งที่เป็นนามธรรม คือ ความเชื่อที่ถ่ายทอด ขนบธรรมเนียมประเพณี การปลูกฝังค่านิยม คุณธรรม จริยธรรมขวัญและกำลังใจในการ เปลี่ยนแปลงชีวิต

4.3.3 ผักคอนแคน

ปัจจุบันผลผลิตกระบวนการจัดการความรู้การเรื่องผักคอนแคน ดังนี้ องค์กร- ความรู้เรื่องผักคอนแคน การนำผักคอนแคนเป็นส่วนประกอบการทำอาหารพื้นเมือง เช่น แกง หวาย เพราะผักคอนแคนทำให้รสชาติของแกงหยาข่อยจัดทำเป็นหลักสูตรบทเรียนท้องถิ่น ลำกอลน และงานวิจัย

4.3.4 ลูกประคบ

ปัจจุบันผลผลิตกระบวนการจัดการความรู้เรื่องสมุนไพรในการทำลูกประคบ ดังนี้ บทเรียนท้องถิ่นในการสอนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับสมุนไพรส่วนประกอบของ ลูกประคบมาสร้างเป็นรายวิชา กลุ่มสาระการเรียนรู้ การงานอาชีพและเทคโนโลยี รายวิชา การปลูกและการใช้ประโยชน์จากพืชผักสมุนไพร รหัสวิชา ง 033040 โรงเรียนบ้านนาวิทยาคม บทเรียนทางธรรมชาติจากป่าสมุนไพร ครอบคลุมปัญหา ทำเนียบหมอยาสมุนไพรชุมชนบ้านนา ผลิตภัณฑ์สมุนไพรลูกประคบเป็นหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่ง โรงเรียน เข้าสู่ธุรกิจจำลอง สินค้าหนึ่ง ตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ประเภทสมุนไพรที่ไม่ใช่อาหารและยา

4.3.5 ปลาร้าข้ามปี

ปัจจุบันผลผลิตกระบวนการจัดการความรู้เรื่องปลาร้าข้ามปี ดังนี้ กลุ่มปลาร้า ข้ามปีมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ปลาร้าข้ามปีให้รูปแบบผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย รูปลักษณะทันสมัย พกพาสะดวก ง่ายต่อการบริโภค ได้แก่ ปลาร้าข้ามปี แจ่วบอง ปลาร้าผง ปลาร้าอบทรงเครื่อง น้ำปลา ปลาร้า น้ำหมักชีวภาพ และปลาร้าก้อน (ปลาร้าคนอร์) ผลิตภัณฑ์ปลาร้าข้ามปีเป็นหนึ่งผลิตภัณฑ์ หนึ่งตำบล

องค์ความรู้เกี่ยวกับการประกอบธุรกิจ เช่น การตลาด การบัญชี การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ หรือช่องทางการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ปลาร้าข้ามปีในประเทศและต่างประเทศ

เครือข่าย และการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน มีการพัฒนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในองค์ความรู้เก่า กับใหม่ พร้อมทั้งกระบวนการจัดการต่อยอดในการเครือข่าย และแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น เครือข่ายองค์ความรู้ เครือข่ายประกอบธุรกิจ เครือข่ายภาครัฐภาคธุรกิจ

หลักสูตรท้องถิ่น คือ การทำปลาร้าข้ามปี และการทำปุ๋ยชีวภาพ

ครูภูมิปัญญา

4.3.6 เครื่องปั้นดินเผา

ปัจจุบันผลผลิตกระบวนการจัดการความรู้เรื่องเครื่องปั้นดินเผา ดังนี้

การผลิตเครื่องปั้นดินเผา ทำขึ้นเพื่อใช้ตามการดำรงชีวิต และวัฒนธรรมความเป็นอยู่ วัฒนธรรมการเกษตร และสนองตามความต้องการความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ดังนี้ เครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องใช้สอย เช่น ครก ไห หม้อแอ่ง โอ่ง คนโทน้ำ หม้อใส่ยา หม้อต้มยา สมุนไพรหม้อสาวลอก หม้อป้อมคั่ง ฐานเหยงหม้อน อีเปะ ลูกอวน เป็นต้น

การผลิตเครื่องปั้นดินเผาเพื่อผลทางธุรกิจ เช่น ที่ใส่เครื่องหอมในธุรกิจสปา เครื่องใส่น้ำมันหอมระเหย เครื่องใส่กำยาน อ่างหรือโอ่งที่เป็นเฟอร์นิเจอร์ในการตกแต่ง

หลักสูตรอบรมระยะสั้น

เครือข่ายภายในท้องถิ่น

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาผลผลิตกระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน อันนำไปสู่การยกระดับความรู้เพื่อเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ สามารถสรุปเป็นประเภทผลผลิต และองค์ความรู้ ดังนี้

1. ผลิตภัณฑ์ที่แบ่งตามประเภทของหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล ดังนี้

1.1 ประเภทผ้า และเครื่องแต่งกาย มีการผลิตเสื้อผ้าที่มีลวดลายทั้งที่ปักเป็นสัญลักษณ์เป็นรูปหน้ากากผีตาโขน และมีทั้งการสกรีนลายหน้ากากผีตาโขนลงบนเสื้อ ป้ายผ้า โขนผ้า และผ้าทอลายผีตาโขน

1.2 ประเภทเครื่องใช้เครื่องประดับ เครื่องประดับทองคำเป็นรูปผีตาโขน เช่น สร้อย แหวน ต่างหูทองคำรูปผีตาโขน เครื่องใช้ เช่น ที่ตั้งขวดไวน์รูปผีตาโขน โคมไฟรูปผีตาโขน เทอร์โมมิเตอร์ผีตาโขน เป็นต้น เครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น ครก ไห หม้อแอ่ง โอ่ง คนโทน้ำ หม้อใส่ยา หม้อต้มยาสมุนไพร หม้อสาวลอก หม้อป้อมคั่ง เป็นต้น ที่ใส่เครื่องหอมในธุรกิจสปา เช่น เครื่องใส่น้ำมันหอมระเหย เครื่องใส่กำยาน อ่างหรือโอ่งที่เป็นเฟอร์นิเจอร์ในการตกแต่ง

1.3 ประเภทศิลปะประดิษฐ์และของที่ระลึก มีการแปรรูปหลายรูปแบบ เช่น หน้ากากผีตาโขนขนาด เล็ก กลาง และใหญ่ ตุ๊กตาผีตาโขนที่แต่งชุดด้วยผ้าฝ้ายทอมือ พวงกุญแจ ผีตาโขน แม่เหล็กติดตู้เย็นรูปหน้ากากผีตาโขน ถ้วยรางวัลในงานกีฬาผีตาโขน กระดิ่งผีตาโขน ถ้วยกาแฟผีตาโขน

1.4 ประเภทอาหาร ปลาข้าวต้มเปียก เช่น แจ่วบอง ปลาข้าวต้ม ปลาข้าวต้มทอด เครื่อง น้ำปลาปลาข้าว น้ำหมักชีวภาพ ปลาข้าวต้ม

1.5 สมุนไพรที่ไม่ใช่อาหารและยา ผลิตภัณฑ์สมุนไพรลูกประคบ และ ผักคอนแคน

2. องค์ความรู้

2.1 องค์ความรู้เกี่ยวกับการประกอบธุรกิจ เช่น การตลาด การบัญชี การพัฒนา บรรลุภัณฑ์หรือช่องทางการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ปลาข้าวต้มเปียกในประเทศ และต่างประเทศ

2.2 บทสวดการสู่ขวัญ เช่น บุคคล พระเบิกขลุ่ยสงฆ์ ขึ้นบ้านใหม่ สัตว์ ต้นไม้

2.3 หลักสูตร คำกลอน และงานวิจัย เช่น หลักสูตรระยะสั้น หลักสูตรระยะยาว หลักสูตรท้องถิ่น บทเรียนท้องถิ่น

3. เครือข่าย

3.1 เครือข่าย และการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน มีการพัฒนาแลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกันในองค์ความรู้เก่า กับใหม่ พร้อมทั้งกระบวนการจัดการต่อยอดในการเครือข่าย และ แหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น เครือข่ายองค์ความรู้ เครือข่ายประกอบธุรกิจ เครือข่ายภาครัฐภาคธุรกิจ ธุรกิจจำลอง

3.2 เครือข่ายภายในท้องถิ่น เช่น เครือข่ายปลาข้าว

4. ครอบคลุมปัญหา ในท้องถิ่นที่ถ่ายทอดองค์ความรู้แก่ชุมชน

5. อื่น ๆ อีกทั้งยังได้ผลผลิตที่เป็นนามธรรมในด้านความเชื่อที่ถ่ายทอด ขนบธรรมเนียมประเพณี การปลูกฝังค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม ขวัญและกำลังใจในการเปลี่ยนแปลงชีวิต